

KINDA István

A hagyomány vonzásában: mészégetők Vargyasra

1. Bevezető¹

Az 1820-as udvarhelyszéki parasztvallomásoknak az erdővidéki Vargyasra vonatkozó adatsoraiban olvashatjuk, hogy a falu előljárói a kérdezőbiztosok érdeklődésére a mészégetéssel kapcsolatban így nyilatkoztak: „meszet rakni falunkba(n), s azt eladni akárkinek is szabad, úgy szemet is égetni. Szoktunk is egy keveset.” (Takács 2001a: 60). A farkaslaki szénégetést vizsgáló kutatásunk (Kinda–Peti 2004: 203–225) során figyeltünk fel arra, hogy a bizonyíthatóan több évszázados, lokalitáshoz kötődő népi mesterség jövedelmét – az adózás kikerüléséért – ugyanezen felmérés során elhallgatták a farkaslaki vallomástevők.³ A mai közvéleményben már a több évszázados iparúzési gyakorlat miatt Homoródalmás és Homoródkarácsonyfalva, de kiemelten Vargyas neve összeforrott a mészégetéssel.

A Vargyasra és környékére irányuló néprajzi kutatásom során a mészégetés mesterségének a kialakulását, gyakorlását, elterjedését, a mészégetés technikájának, eszközkészletének vizsgálatát és dokumentálását végzem. A szakirodalom számbavétele mellett három völgy (a Vargyas- és Hagmás-patak, Kövesútfeje), illetve a Rika és a környékbeli erdőségek mészégető helyszíneinek dokumentálása, felmérése is megvalósult.

Kiemelten foglalkoztat a mészégetőiparban érintett csoportok (katlan-tulajdonos, napszámos katlanrakó, égető mester) történeti, gazdaság- és társadalomnéprajzi megfigyelése, leírása, a népi mesterség köré szerveződő életmódok feltárása és a sajátos életutak elemzése. Így a mészégető

¹ A kutatás a Székely Nemzeti Múzeum kutatóprogramjának keretében valósult meg. Kiegészítő és ellenőrző terepmunkákra az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja teremtett feltételeket.

² A 20. századtól kezdve erre az iparra is az egyre hangsúlyosabb mobilitás a jellemző.

³ Vallomásuk alapján Farkaslakán „mész- és szénégetésbeli haszon nincs” (Takács 2001a: 218).

mesterségre vonatkozó, levéltári forrásokban, dokumentumokban és felmérésekben rögzített adatok közzététele mellett a felgyűlt adatokra építve néhány sajátos élethelyzet felvillantásával mutatok rá a tradicionális mesterség családban és közösségben betöltött szerepére, arra a generációk cserélődésével folyton megújuló folyamatra, amely során a mézéségetés művelői sokréttű, egyidőben gazdasági és társadalmi *hasznot* termeltek.

A kutatás második szakaszában mélyinterjúk révén kíséreltem meg felfedni a 20. századi mézéségetés gazdasági hátterét és a termelési folyamat során aktivizált társadalmi kapcsolatok mozgatórugóit. A terepmunkák során több katlantulajdonossal (mézéségető *gazdával*) és mézéségetésből élő napszámos munkással készült részleteket megvilágító interjú.⁴

A természetkielő tradicionális tevékenység az alkalmazott munkastratégia, a kiépített kapcsolatháló, a kereslet és a termék értékesíthetősége függvényében az elért eredmény terén széles skálán mozog: biztosíthatja a) a szűk megélhetést, b) a tisztas jölétet, c) esetleg a gazdaságba visszaforgatható vagy szimbolikus javak megszerzésére fordítható többletet, profitot termel. Bár a 20–21. század fordulóján a méz iránti megugrott kereslet serkentő tényezőként hat, a mézskőbánya használatának tilalma és a természetvédők tiltakozása a felszámolást vetíti előre. A mézéségetők a két véglet között megélhetésüket veszélyeztetettnek, termelő aktivitásukat alkalminak, bármelyik pillanatban megszüntethetőnek vélik. Talán ez a veszélyeztetettség is indítéka a kooperációnak, illetve annak az összetartozásnak, amelyet a *mézéségetők* csoportnév is jelez. Az interjúk során egyértelművé vált, hogy a jelzett közösségi kohézió egyben aktív csoporttudatot is jelent. Dolgozatomban ennek a csoportnak a 20. századi mindennapjait elevenítem fel, és minthogy széles társadalmi kapcsolathálóra kiterjedő, nehéz fizikai munkát igénylő, a kifejezés legtágabb értelmében vett *emberpróbáló* tevékenységet vizsgállok, a termelés organizáltságának bemutatásán túl a mesterséghez kapcsolódó jellegzetesen emberi attitűdök közt a rivalizáló féltékenység és a konfliktusok is felvillantásra kerülnek. Az interjúkra alapozott értelmezést követően a vargyasi határ egykori és mai mézéségető katlanjait mutatom be leírással és térbeli elhelyezésüket bemutató térképpel.

⁴ A dolgozatban *dólt*tel kiemelt adatközlői idézetek saját gyűjtés eredményei. Az anyaggyűjtésben és a terepkutatás lebonyolításában nyújtott jelentős támogatásáért köszönettel tartozom Fehér János vargyasi művészettörténésznek.

2. A források adatai

Kutatásomban a mészégetést történeti és területi vetületében, elterjedésében is vizsgálom. A történeti Székelyföld településeinek természetkielő népi mesterségei közt a mészégetés gyakorlása az 1820-as parasztvallomásokban önálló kérdéskörként is megjelenik. A dolgozat kezdő sorainak fényében úgy vélem, a vallomástevők az összeíraskor a mészégetés vagy mésszel való kereskedés helyi gyakorlatát úgy vallották be, hogy nem részletezték annak a helyi közösségben öltött valós gazdasági súlyát és társadalmi méreteit.

A mészégetésnek mint népi mesterségnek, természetkielő népi iparnak Vargyason nagyon hosszú idő óta számottevő gazdasági jelentősége volt, az állattartás és földművelés mellett alapvető megélhetési forrást jelentett.

Égetett mész használatára a Vargyas környéki erődök, építmények emelésénél már a kora középkorból vannak adatok. A Rika erdejében a régészeti ásatások során feltárt 12. századi toronyerőd romjai közt és körül talált nagy mennyiségű mészanyag arra utal, hogy a mészkő kiaknázásának és hasznosításának gyökerei még ennél is mélyebbre nyúlnak vissza az időbe.⁵ További kutatások feladata lesz kideríteni, hogy a középkor és újkor folyamán kik, milyen típusú üzemszervezetben – családon belül, vagy mesteremberek összeállásával –, megrendelésre vagy eladásra foglalkoztak a fontos építőanyag előállításával.

2.1. Egyházi források

A fennmaradt történelmi, művelődés- és művészettörténeti értékű forrásokban számos adat jelzi, hogy a falu környékén a mészkőtelepek adottságait kihasználva a vargyasiak mellett más, környező falvak mészégetői is dolgoztak. Fehér János művészettörténész a Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattárában végzett egyháztörténeti kutatásai során számos 19. század eleji, néprajzilag is jól hasznosítható adatot talált például a homoródkarácsonyfalvi mészégetők vargyasi tevékenységére vonatkozóan.⁶

⁵ „A köveket forrómésszel kötötték össze, míg a falfelületen maradt hézagokat mészhabarccsal töltötték ki.” (Bordi–Dénes 1999: 176).

⁶ Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára. Az innen származó átírt dokumentumok önzetlen átengedéséért köszönet illeti Fehér Jánost.

[1]819. Die 13tia Aprilis gyűlés lévén⁷ a' Jakab Dávid házánál a prim[arius] curator Szolga Miklos és Szász Pál atyánkfia előll ülések alatt, az hol is az Eccl[esi]a tanátskozék, hogy mitsoda fundust lehetne tanálni mivel az épített folytathassák, mélyre határozottatott:

10: Hogy a' H[omoród] Karátsonfalváról bé jött Nagy János és Jakab János nevű mész rakoknak adatassék egy kas mészre valo fa, mélynek rakása lészen a' vargyasi erdőn Ketske Him alja nevű helyben. Igérék is Nagy János és Jakab János, hogy az kas mészre valo fáért fizetnek bé következő Pünköst napjára 30 ~ harmintz r[énes] forintokat az Eccl[esi]ának. Azonban a marhájokra olyan gondot viselnek, hogy azokkal az ottan valo szomszéd birtokosoknak kár nem tetetnek. Olly meg hagyással adgya ezen engedelmet a vargyasi Eccl[esi]a a H[omoród] Karátsonfalviaknak, hogy azért, hogy mostan a vargyasi határban meszet rakhatnak, jövőendőben ne praetendálják az által magoknak az határt is.

20: Végeztetett az is, hogy ha meg efféle szükségre jönének bé H[omoród] Karátsonfalváról betsülletes személyek, hasonló módon adattassék azoknak is mészre valo fa a fenn irt helyen és conditiok alatt.

[...]

40: H[omoród] Karátsonfalvi Lakatos János és Farkas Mosesnek szabadság adattatik, hogy a vargyasi határon Ketske Him nevű helyen a Kitsi Halomnál égessenek egy kas meszet harmintzkét karó kerüléssel, mellyre valo fáért fizetnek az falunak r[enensibus] fl[orenorum] 30, harmintz és négy negyvenes meszet in natura.⁸

Szintén a Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára tartalmazza azokat a feljegyzéseket, amelyek a vargyasi templomépítés munkálatai során a nyersanyagok beszerzésének, köztük szép számmal az építéshez szükséges nagy mennyiségű mész előállításának körülményeire is vonatkoznak.

1818. Die 19a Julii Julii viszont a nevezett helylen gyűlés tartatván a Primarius Curator Szolga Miklos és Szász Pál atyánkfiái előll ülések alatt, kik által proponáltatott, hogy állásfa, kő, fővény nintsen, melly mián az építés nem mehet, ugy téglá sincs. Mellyekre végeztetett:

10: Hogy minden ember állyon ki a' ki tett materialéknak hordására, hogy a' mián az építés ne akadályoztassék.

⁷ E két szó a sor fölé besúruva. (Fehér János jegyzete.)

⁸ Egyházközségi jegyzőkönyv töredéke 1819–1844. Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára.

20: Minthogy a mész is éppen fogyatéján vagyon, és a' nép is arra nem szoríthatatik, hogy ki ki pénzen fogadott soldossal rakasson meszet a tapasztalat szerént, arra nézve végeztetett, hogy minden tagja az Ecclesiánknak szer szerént a' mész rakásra áljon ki porontsolat után, ki vevén a királyi szolgálatot és az udvari szolgálatokat, de az ilyenek is tartoznak minek utánna meg tették a' szolgálatokot, utánna szolgálni az Eccl[esi]a dolgát. A mész rakásra ügyelő személyek léznek köz akarattól való választás szerént Senior Máthé Ferentz és Ilkei Joseff atyánkfiái, ha kik pedig vissza vonok tanálkoznának, ki ki competens tisztnek be jelentessék.

Nyilvánvalóan az eklézsia számára közmunkában végzett mészégetés nem volt az itteni lakosság legnépszerűbb foglalatossága, erre utalnak a feljegyzés fenyegető zárómondatai. Ezt támasztják alá a két évvel korábbi keltezett feljegyzés sorai is: Anno 1816. d[ie] 16ta Junii. A Máthé Moses gyalog katona házánál el végeztetett [...]: Hasonlólag mész rakni a kit ki porontsolnak és nem engedelmeskedik, minthogy igen igen roszzul mégyen a mián a mész rakás, az olyan viszzás személyt is a curatorok jelentsék bé tiszti büntetés véget.⁹

Az viszont kiderül, hogy „soldos”-ok, pénzzel megfizethető mészégetők nagyobb számban működhetek a faluban, akik fizetség fejében esetleg előteremthették volna a szükséges meszet. Az a „porontsolat”, hogy az eklézsia minden tagja kötelezően ki kellett vegye részét a mészégetésből, kétféle következtetés levonását engedi meg: a) több mészégető mesterember, „mészmester” dolgozott a faluban; b) a lakosság nagy része valamilyen szinten ismerhette a mészégetés technikáját, legalábbis ami a kő előkészítését és a berakás fázisait illeti.

2.2. Dokumentációs és levéltári források

A népi ipar területi szórását az egész Székelyföldről láttelelet nyújtó Cziráky-féle összeírás rajzolja ki. A Takács Péter szerkesztette többkötetes forrásközlésben végzett dokumentálódás alapján a történelmi Székelyföld székeiben mészégetéshez kapcsolódó tevékenységek (égetés, fuvarozás, kereskedés), vagy azoknak jogi akadálytalansága 1820-ban 36 településen

⁹ Vargyasi Egyházközségi Jegyzőkönyv töredéke 1813–1818. Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára.

bizonyítható. Természetesen számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy az egy-egy településen bevallott „égethetünk”, „kereskedhetünk” nemcsak a lehetőséget jelenti, hanem a tényleges iparúrást leplezi, a már korábban említett adóztatást elkerülve. Példa lehet erre az uzoni mészégetők, akik 1808-ban a „...Nemes Szék Bámára, két Katlan Meßet most előre a Szék helyén a Bodza vize mellett, 16 ~ Tizenhat német forintokért ki éget, mely két katlanból 30 Mázsa méß ki jöjjön...”¹⁰

Az időközben terebélyesedő szakirodalmi tájékozódás során sem bukkant fel újabb székelyföldi településnév a mészégetéssel kapcsolatban, amiből arra következtetnek, hogy területi szórásban megközelítőleg teljes a parasztvallomások mészégetésre vonatkozó adatsora.¹¹

2.2.1. Udvarhelyszéken:

Erdőfüle: „meszet, kinek tetszik, égethet, s égetünk is ritkán, de nem kereskedhetünk vele.” (Takács 2001a: 47).

Olasztelek: „meszet, kovácsszenet nem égetünk, hanem meszet a szomszéd falukból némelykor veszünk, s azzal kereskedünk.” (Takács 2001a: 54).

Száldobos: „Meszet falunkban égetünk, mellyel kereskedhetünk.” (Takács 2001a: 56).

Vargyas: „meszet rakni falunkba(n), s azt eladni akárkinek is szabad, úgy szenet is égetni. Szoktunk is egy keveset.” (Takács 2001a: 60).

Székelydália: „Meszet itten az határon, ámbár nem égettünk is, mégis a közelebbi helységektől, az holot(t) égettetik, megves(s)zük és azzal kereskedünk.” (Takács 2001a: 65).

Homoródalmás: „mészégetés folytattatik. Kovács mesteremberek pedig eleget égethetnek a magok szükségére szenet, úgy hamuzsír is főzetik.” (Takács 2001a: 74).

¹⁰ SÁLvt F. 28. I/3, 4, 4 verso. Az adat átengedését Szőcsné Gazda Enikőnek köszönöm.

¹¹ Az Erdély más vidékein zajló mészégetésről azonban több adat is tanúskodik: „Esztenakat is csináltak s mind magok Juhait s mind másokét fizetésert ott tartották, és Mész vermeket csinálta(na)k, meszet égette(ne)k.” (1692, Kükküllő vidék), EMSzT 1978: 576; „Szabad léssen... két katlanra valo mész kőveket minden esztendőben rakottatni, és a Mérai erdőről le dőlt Fákkaal Tőkékel, és egjebb alacson némű fákkal ki égetni” (1775, Kolozsvár), EMSzT 1982: 611; „A folti erdőn éppen most ég két mész kementze” (1792, Bencenc, Hunyad m.), EMSzT 1978: 564.

Homoródjánosfalva: „Mésszel kereskedünk oly formálag, hogy a szomszéd mészégető faluktól megvásárolván, kereskedés véget(t) az alábbi helységekre visszük.” (Takács 2001a: 79).

Homoródkarácsonyfalva: „Az mészégetés itten, ez helység határán folytatatik, melyből a colonusok is kereskednek vele gyakorta. [...] A mészégetésre nézve használhattuk colonusokul az közerdőt, kivéven a titulált özvegy Dimény Joseffné asszony colonusait...” (Takács 2001a: 82–84).

Lövéte: „A mészégetés, igen ritkán, itten némely emberektől folytattatik. Szénégetés is folytatatik vashámorok számára. Bővebben azok által, az kik vasat csinálnak.” (Takács 2001a: 89).

A felsorolt településeken kívül Udvarhelyszéken még *Oklánd*, *Homoródszentpál*, *Homoródvárosfalva*, *Homoródszentpéter*, *Homoródújfalu*, *Homoró dabásfalva*, *Homoródkeményfalva* lakói úgy kereskednek mésszel, hogy azt a szomszéd falvak mészégetőitől veszik, maguk nem égetnek.

2.2.2. Háromszéken ekkoriban égettek meszet *Kökös*, *Tálpataka*, *Zalán* (itt kereskedtek is vele), *Polyán*, *Pürkerec*, *Zágon*, *Apáca* településeken. *Aldoboly*, *Illyefalva*, *Eresztevény*, *Uzon* és *Felsőtorja* előjárói nyilatkozatukban csak a mészégetés jogi akadálytalanságára utaltak („meszet égethetünk”), a mesterséggel való élésre nem (Takács 2002a).

2.2.3. Csík-, Gyergyó-, Kászonszék és Aranyosszék falvai közül *Csíkszentdomokos*, *Csíkszentmihály*, *Csíkszenttamás*, *Vasláb* és *Csegez* előjárói nyilatkoztak a mészégetés gyakorlásáról, *Gyergyóremete*, *Gyergyószentmiklós* és *Tekerőpatak* vallomástevői csupán az ahhoz való jogot ismerték el (Takács 2002b).

2.2.4. Marosszék egyetlen településének előjárói sem jeleztek mészégető tevékenységet (Takács 2001b).

A lista alapján látható, hogy nem elszigetelt népi mesterségről van szó, hanem a természeti adottságok függvényében széles körben kiaknázott megélhetési lehetőségéről, amelyet a 19. század első harmadában a fenti forrás tükrében a történeti Székelyföld 36 településén kihasználtak. Ezek közül a mészégetéssel kapcsolatban a legtöbbször előforduló településnek:

Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalva, Vargyas, Csíkszentdomokos, Pürkerec.¹²

3. A természeti feltételek

A mészégetés mesterségének kialakulásában a természeti adottság, a nagy mennyiségű mészkő jelenléte és kiaknázhatóságának felismerése játszott döntő szerepet. A falu határában és az azt körülölelő hatalmas erdőségekben mindenünnen előbukkanó mészkőtömbök alapot teremtettek e nagyarányú népi iparnak, amelynek széles körű gyakorlásával Vargyas szakosodott központtá vált. A mezőgazdaság és az állattartás mellett a mészégetésből származó haszon a vargyasi háztartások számára pénzzel, a cserekereskedelem révén pedig hiányzó gazdasági és kézműves termékekkel való ellátottságot jelentett.¹³ Az erdő és a terméktenként számontartott 7324 hold nagyrészt mészkősziklás terület, amely kiaknázási lehetőségként kínálkozott az itt élő emberek számára. A legelők egy részét a mészkősziklaktól éppen a mészégetésre való összegyűjtéssel tisztították meg.¹⁴

A régió ipari mennyiségben hasznosításra ajánlott mészkőtelepeit a Székelyföld természetrajzi és gazdasági potenciálját számbavevő jelentős munkák mind említik. Felmérhetetlen mennyiségű a „...mésző a két Homoród és Vargyas vize felső területén és Csikmegyében (Borszék, Szent-Domokos stb. környékén)...” (Kozma 1879: 23). Ezen a vidéken „Valósággal minden lépésre más és másfajta kőzet kerül a szemünk elé. A vízválasztó lágy, fiatal homokos, agyagos képződményei után (szarmatakorszakbeli

¹² A Székelyföld déli pereméhez közel eső terület, a Barcaság, pontosabban a háromfalusi Pürkerec mészégetői gyakorlatáról több leíró forrás is tudósít. „Pürkerec már a meszek hazája, az itt égetett meszet messze földre elhordozzák a hangos »csángató« lovas szekeikkel (Dávid 1941: 137).

¹³ A 19. század utolsó harmadában Vargyas község földbirtoka a következő művelési ágak szerint oszlott meg: szántóterület 2069 hold, rét és kert 2505 hold, legelő 193 hold, erdő 6909 hold, termékten terület 415 hold. Összes birtok: 12 091 hold. Ezzel a birtoknagysággal Vargyas Udvarhelyszék nyolcadik legnagyobb településének számított (megelőzte Zetelaka 32 793 holddal, Füle 22 051, Oroszhegy 20 280, Homoródalmás 19 668, Lövete 18 457, Korond 13 150 és Oláhfalva 12 422 holddal) (Kozma 1879: 147–150).

¹⁴ „Ezelőtt a mészégető legelőkről, erdős területekről vágták ki a földből, keresték azokat a megfelelő köveket [...]” (Gazda 1993: 34).

tengeri lerakódások!) a kőbányával megtámadott vörös-tarka Hagymás kőszikláját találjuk.” (Dávid 1941: 114).

A hegyvonulatnyi mészkőtelep különböző minőségű nyersanyagával nemcsak Vargyas, hanem a környék mészégetőinek is bőséges alapanyagot szolgáltatott. „Egy igen változatos felépítésű terület ez, amelyben a mészkövek is rendkívüli sokféleséggel vesznek részt. Legidősebbeknek itt mindenesetre a színükkel is feltűnő vörös tarka, triászkoruakat tekinthetjük, amelyek a Hagymáson átvívó út mellett hatalmas szirt alakjában állanak kint a felszínen. A Vârghiş patak mellett már egyöntetű vörös színű padokban jön elő, ép úgy Racoşul de Sus mellett a Nádas patakban a Somos sziklák tövén. [...] Nagyobb elterjedésűek a följük telepedő szürke színű jurakori szirtek, amelyeknek nem lévén oly nagy vastartalmuk, a mészégetésre váltak be [...]” (Bányai 1938: 91).¹⁵

A 19–20. századok fordulóján megjelent *A Székelyföld kincsei* című helyzetfelmérésében Hoffmann Géza már ipari mennyiségű mészkőki-termelést jegyez a vargyasi telepekről: „Erdővidék különösen fa-, mész-, tégl-, kő-anyagokban igen gazdag, és ebben a tekintetben a vállalatok szerencsés helyzetben vannak. [...] Az építési célokra szolgáló mész a rákosi, vargyasi mészhegyekből nagy mennyiségben termeltetik, tégl- és földcserép különösen a bacsoni talajból készül élénk kereslet mellett.” (Hoffmann 1901: 33).

A vargyasi ember nemcsak a 19–20. századok fordulóján, hanem ma is bebiztosítottan tudja a mészégetés alapanyagát: „Itt nálunk a vargyasi területen nevezetes a hagymási mészkőbányánk, hatalmas mennyiségű mészkő van ott, aztán az egész Csudálókő.” (Gazda 1993: 34).

4. Mészégetés Vargyason és környékén

Az Udvarhelyszékre vonatkozó 19. századi leírások kiemelten két települést, Homoródalmást és Homoródkarácsonyfalvát jelölik a mészégetők messze földön híres falvaiként. „Hammuzsír főzésben, vas hámorok mívelésében, szappan készítésben, mész égetésben, ’sat. áll, melyekből, és ezek mellett néhány mértföldnyire kiterjedő tulajdon legelőjük, ’s erdő-

¹⁵ A települések román nyelvű tükörfordításainak erőltetett használatát a két világháború közötti román belpolitikai (asszimiláló) törekvések magyarázzák.

ikből esztendőnként szép hasznót, 's jövedelmet vesznek-bé az Almásiak; azért is nagyobbára veres fedelű kő házakat szoktak, 's szeretik lakósokra építeni, nem pedig oláhos kunyhókat.” (H. Almási és Lövetei Orbán 1832: 123–125).

Jánosfalvi Sándor István az 1830-as években tett utazásainak feljegyzésében nemcsak a karácsonyfalvi mészégetést említi, de a kemény törvényű „mészégetői kultúrára” is jelzéseket tesz két eset elmesélése által. Példaként „csak a mész hordozásával egybekötött rosszak közül említek egyfélét: Egykor a karácsonyfalviak társaságosan szegődség következtében egy néhány szekér meszet vivén ki a Maros mellé egy udvarba, ott egy udvari tiszt önhaszont kereső máliciája miatt megcsalták őket, a meszesek eljöttek, de a roppant takarmányos csűrkert megfizetett, mert egy más újtokkal felgyújtották azt.” (Jánosfalvi Sándor 1942: 43). Orbán Balázs nagyszabású művében Erdővidék bemutatásánál nem tesz említést Vargyas mészégetői hagyományáról (Orbán 1868 I.: 88–95, 227–229).

Háromszék vármegye iparának 19. század végi számbavételénél sem jeleztek mészégetői tevékenységet (ti. Vargyas Udvarhelyszékhez tartozott) (Potsa 1899: 164–167).

Udvarhely vármegye monográfiájában szintén utalásszerűen történik említése ennek a fontos helyi iparnak: „Almás Karácsonyfalvával együtt meszet állít elő.” (Jakab–Szádeczky 1901: 553). A két Homoród mente jövedelemszerző tevékenységeit számba vevő munka Karácsonyfalvát emeli ki, ahonnan a megtermelt meszet szétfuvarozzák a Mezőségre (Bedő Júlia doktori értekezése, 1941; idézi Oláh 2001: 63).

A klasszikusnak számító tárgyi néprajzi monográfiákban e mesterség leírása eléggé szűkszavú: „a mészégetés 8 faluban fontos foglalkozás ma is.” (Kós 1972: 11). Vámszer Géza anyagi kultúrát bemutató kötetében a házépítés kapcsán kiemelten foglalkozik a mészégetéssel, Csíkra vonatkozó megállapítása szerint ez „a népi kismesterségeknek értékes ága. Szinte minden községben volt s ma is van egy-két vagy több mészégető kemence, katlan vagy tüzelőhely.” (Vámszer 1977: 123). Általánosnak tartja ugyan a mészégető kemence felépítését és az itt alkalmazott mészégetési technológiát, a szakirodalmi tájékozódásunk során került analógiák fényében azonban különlegesnek, az udvarhelyszéki és az erdővidéki típusoktól eltérőnek mondhatjuk ezeket a vaslábi, csíkszentdomokosi és csíkszenttamási katlanokat (melyeknek rajzait is közli) és ezek működtetését. Leírása szerint rakáskor a mészkövek közé fahulladékot szórnak, a

katlanba berakott mészkövet pedig földdel fedik be, amelyen 10–15 szelőlőtető lyukat hagynak (Vámszer 1977: 123–124, illetve a 91/1–3. rajzok a 128–129. oldalon), akárcsak a szénégetők. Vámszer mészégető katlanokat ábrázoló rajzain kívül Csíkszentdomokosról egy korábbi kiadványban gyenge minőségű fényképet is közöltek.¹⁶

Az egykori udvarhelyszéki, a Vargyas környéki és a Csíkban gyakorolt mészégetés legátfogóbb tematikus ismertetéseit Kardalus János végezte el (Kardalus 1980: 64–74, Kardalus 1981: 58–60),¹⁷ kevéssel utána erről a témáról Seres András közölt cikket (Seres 1983). Az anyaország határain kívüli magyarság néprajzának összefoglaló monográfiájára vállalkozó Balassa Iván egy évtizeddel később a mészégetéssel kapcsolatos rövid összefoglalását szintén Kardalus János leírása alapján teszi. A hivatkozott szerző alapján csupán Homoródalmást és Karácsonyfalvát emeli ki a mészégetés „viszonylag ritka ipara” helyszíneiként (Balassa 1989: 192).

Vargyason az 1800-as években a mészkőbánya köztulajdonban, a közbirtokossági erdőben volt, itt fizetség fejében bárki égethetett meszet. A vargyasi közbirtokosság az 1930-as években nyitotta meg az új, hagymási mészkőbányáját. Az 1948-as államosításig a mésszel való foglalkozás két alapvető szakaszra oszlott: a mész előállítására (kiégetésére) és az áru értékesítésére (Barabás 2001: 153). A szénégetéshez hasonlóan itt is a szekeresség meglétével kell számolnunk, azzal a szakosodással, amely során a mészégető mestertől átvett szekér meszet egy–három hét leforgása alatt a szekeres távoli vidékek falvaiban értékesítette. Vargyason előállított mésszel kereskedtek a Mezősége, Udvarhelyszék, Háromszék falvaiban, a Kükküllők völgyében, Fogaras, Barcaság környékén. A mész ára az éppen aktuális piaci körülményektől függően változott, függött az adott esztendő gabona- és gyümölcsstermesének hozamától is. Általában egy szekér kőért (a kiégetett mészkövet nevezték így) egy szekér gabonát adtak (Barabás 2001: 153), de meszet szívesen cseréltek borral, gyümölcssel is, amit aztán hazatérve értékesítettek.

A mészégetés céljából nyitott fejtést 1948-ban a kommunista hatóságok államosították (Barabás 2001: 154), a hivatalos termelés néptanácsi

¹⁶ Csíkszentdomokosi mészégető kemencék címen (Victoria szöv. felv.) (Dávid 1941: VI. lap).

¹⁷ Vargyasi kutatásom tapasztalatai közel három évtized távlatából is ehhez az eredményhez állnak közel.

keretek között zajlott tovább, de biztos megrendelésekre az erdőségekben többen időnként titokban kiégettek egy-egy katlan meszet.

Vargyas határában az 1950-es évek elején több mészégető katlant építettek a kollektív keretei között folytatódó mészégetés számára. Az újonnan épült katlanokon kívül sor került a jó fekvésű, nyersanyagokhoz (mészakőhöz és fához) és az úthoz közeli régebbi katlanok felújítására is. A termelőszövetkezet által alkalmazott mészégetők szezonban az állami építkezésekhez szükséges meszet termelték meg. Ebben az időben az állami ipar, illetve az állami építkezések (gyár- és lakónegyed-építések) használtak el nagy mennyiségű meszet. Szászhomoródon állami átvevő központ működött, ahová a megtermelt mész egy részét szállították, onnan vasúton továbbították a megrendelés helyszínére (Kardalus 1980: 71).

Az 1970-es években Vargyason egy család engedélyt szerzett a mészakő ki-termeléséhez és a mészégetéshez, a faluban magánvállalkozóként akkoriban kizárólag ők égethettek. Vásárhelyi János, az akkori maszek jól emlékszik, hogy sokan voltak a faluban, akik az ő engedélyén élődtek – a feketézők a távoli falvakban az ő nevén mutatkoztak be, s a felvett rendelésekre szállítottak. *Recsenyéden bémenyek az új házhoz, hogy vesznek-e meszet, azt mondják, nem kell, mert már leelőlegezték a vargyasi Vásárhelyi Jánosnál. Mondom, nézzen meg ember, én vagyok Vásárhelyi János!*¹⁸ Ebből is sejthetjük, hogy a hivatalos keretek közt folyó termelés mellett számos illegális, titkos égetésre került sor.¹⁹ A vargyasi mészégetők legjelentősebb vetélytársai a régióban a homoródalmási termelők voltak, azon kívül számottevő mésztermelés folyt Torján, Csíkszentdomokoson, Vaslábán, Torda vidékén.²⁰

A Székely Nemzeti Múzeum (SzNM) néprajzi dokumentumtárában található, valamivel későbbi, 1987-ből származó, Kovászna megyére kiterjesztett kisipari felmérés²¹ adatai alapján Vargyason ekkor a néptanács

¹⁸ Saját gyűjtés.

¹⁹ Ezeket az összejátszásokat megengedő állami konjunktúra is lehetővé tette. A távoli erdőségekbe visszahúzódó, rejtett égetések mellett az ellenőrzés közös egyezség fejében szemet hunyt a mészégetők magáncélú tevékenysége fölött. Erre számos példa akad a szocialista típusú termelés idejéből. A mezőgazdaságra vonatkoztatva általában: Oláh 1999; a mészégetéshez hasonló természetkiélő foglalkozások esetében lásd Kinda–Peti 2004: 203–225 (szénégetés); Kinda 2005, 147–170 (téglavetés).

²⁰ A Kis-Homoród mentén a karácsonyfalviak még kisebb mértékben foglalkoztak mészégetéssel, de a 20. század elején jobbra felhagytak vele (Kardalus 1980: 71–72).

²¹ SzNM néprajzi dokumentumtára: *Studiu privind dezvoltarea industriei mici a valorificării prin tipizare*. 1987.

intézményi szervezésében, annak megrendelésére égették a meszet, a termelés mértéke pedig 50–100 q/katlan/hét, éves összesítésben a mésztermelés 800–2500 q/katlan/év körül alakult. A termék területi szórása a statisztika szerint Kovászna, Hargita és Maros megyék, valamint Fogaras és Barcaság környékére terjedt. A felmérés készítői az erőltetett iparosítás eme végső szakaszában a kisiparág fejlesztési lehetőségeként még 1000%-kal (!) számoltak. Ugyanez a forrás utal a környező falvak mészégetőinek szervezeti formáira is, nevezetesen arra, hogy Homoródmáson szövetkezeti formában, Erdőfülén magántermelőként állították elő a meszet (itt egyetlen termelőt tüntet fel²²). A statisztika készítői ugyanakkor specifikálták azt is, hogy a magánműhelyek vásárokon és házaló kereskedelem révén értékesítették terméküket.²³

4.1. ...itt örökkéig mész vót...

Vargyas falumonográfiája a fő megélhetési források közt megemlíti a mészégetés mesterségét is: „a legrégebb időktől fogva a falu lakossága földműveléssel, állattenyésztéssel, fakitermeléssel és mészégetéssel foglalkozott” (Szécsi 2005: 33). A kollektív emlékezetben a mészégetés kezdetei az ismeretlen, majdhogynem mitikus előidőkhöz nyúlnak vissza: *...itt örökkéig mész vót, ősidők óta. Vótak katlanok mindenfelé, s nem egy vót. Vót a Lokon, vót Alszegbe a falu végin, vót a Rikába, mindenfelé.* (3) Egy öreg mészégető az apjától úgy hallotta, hogy a mesterséget Vargyason egy valamikori meszes cigány honosította meg elsőként – eszerint valamikor a 20. század elején –, emlékeiben kutatva aztán rájött, hogy egykor maga is korábbi mészégető katlanok romjait fedezte fel. [Azt mondta, az apjától tanulta.] *Ő megtanulta vót akkor, azt se tudom, kitől, ő csak hallotta, nem jut eszembe, egy cigány égette. Nem jut eszembe minek hitták, má rég meghót.* [Cigány?] *Miska, na ő kezdte vót, valahol megtanulta a mészégetést. Tőle tanulta apám, tőle.* [S más nem volt akkor, mikor ez a

²² Ekkor Vargyason is csak egy magántermelő dolgozott.

²³ SzNM néprajzi dokumentumtára: *Studiu privind dezvoltarea industriei mici a valorificării prin tipizare*. 1987. A kézirat lezárásakor előkerült egy újabb, szerző és évszám nélküli iratcsomó, amelynek kéziratos és géppel készített feljegyzéseiben a mészégető katlanok méretétől az égetési technikáig vázlatokat találunk. A géppel írt jelentésből arra következtethetünk, hogy az információkat – a másik dossziéhoz hasonlóan – felsőbb utasításra állították össze. *Mészégetés*, é. n.

Miska égetett?] *Nem, nem. Nem vót. [Még azelőtt?] Azelőtt ugye én nem es kérdeztem. Lehet, hogy égették. Azelőtt imitt-amott az erdőkön, volna egy a Kerek-hegy alatt, ott es vót egy katlan, ott künn, az oldalakba itt es, ott es kaptunk egy-egy helyet, ahol katlan vót s látszik, a mészke meg vót égetve, nem égett ki s kihányták, több helyt vót, több helyt. Itt Rikába ugyan kaptam én es két katlant, hol ezelőtt égették, téglával ki vót rakva. (1)*

Idős mészégető gazdák visszaemlékezései szerint – akik azonosítani is tudták a 20. század elején tevékenykedő égetőket – az 1948-as államosítást megelőzően öt-hat mészégető dolgozott állandó jelleggel Vargyason, akik az erdők és a kitermelhető mészke szomszédságában elterülő közbirtokossági területeken épített katlanokban égették. A termeléshez szükséges mészkevet és fát szintén a közbirtokosságtól vásárolták. Jelentős mennyiségű fa származott ugyanakkor az előbb említettek mellett a kiterjedt birtokkal rendelkező Daniel báró uradalmi erdeiből is. *Ez az erdőréz, ez aztán a bárónak – valamilyen Ferencknek... [Daniel – K. I.] valamikor esszeszedte ő es az erdőrézket, mü velle megbeszéltek, ad-e fát? Igen. Met neki es jól esett, met a hulló fát bizon akkor egy száz hektár erdőbe bizon sok fa letört, sok szárazfa lett, azt hordtuk. [...] Mentünk ki az erdőbe fogattal, vittük a fűrész... [Meg kellett fizessék?] Azt meg az el vót rendezve. A báró a fát ő adta, de amikor végeztünk, akkor a katlanét valamit, valamennyit adtunk. [Meszet?] Nem, pénzt adtunk. Pénzt adtunk, hát mit csináljon ő es az izével, a mésszel. Ide le a nagy kastély most es megvan, a bárói kastély, ide le megvan. (3)*

A mészégetők az előállított oltatlan meszet nemcsak a faluban értékesítették, hanem távolabbi vidékek vásáraitra és a környező falvak megrendeléseire egyaránt szállították: *szekerekkel szállították le s vitték vidékekre. Adták el ilyen régi vékás hogyhúvjákokkal, vékával, nem kilóval, mázsával adták. Két véka mész egy véka gabona. Így csereberélték akkor az árut, a meszet, a gabonát. (4)* Visszaemlékezések alapján az 1930–1940-es években használt átlagos katlanban a jelenleginél²⁴ valamivel kevesebb, 40–50 mázsa meszet lehetett egy égetéssel előállítani, amelynek szállításához egyidejűleg három-négy szekerre volt szükség. A

²⁴ Általánosan 50–70 mázsás katlanokat használnak napjainkban. Az egykori legnagyobb katlan a Vargyas-patak völgyében épített 13 mázsás (ún. *vagonos*) volt. Bővebben lásd Kínda 2007a: 587, 590–591.

termelés és a forgalmazás hatékony megosztását kiválóan ellátó közvetítő kereskedelmi forma, a *szeKEResség* intézménye (amelynek speciális organizáltságáról előző közleményemben is szóltam – Kinda 2007a: 583) a 20. század derekán még javában virágzott. Gyakorlati megvalósulása az jelentette, hogy a 30–40 órás intenzív tüzelést követően – a kihülésre számított 10–12 óra elteltével – a mészégető gazda a beszerezett fogatosokkal több napos, esetleg hetes áruszállító fuvarozásba kezdett, amely során kisebb-nagyobb tételekben kiárusította a friss, oltatlan meszet.²⁵ *Én vótam a gazdája, én hordtam, nekem vót a két nagy ló, szekér, én hordtam a követ, én hordtam a fát. Akkor mikor kiégettük, akkor még három fogatot szereltem, négyet, avval mentünk hátra reggel, raktuk meg, vittük...* (3)

A vargyasi idős mészégetők beszámolóí alapján a fontosabb célpontok a Vargyas–Barót–Sepsiszentgyörgy, a Vargyas–Székelyudvarhely, illetve a Vargyas–Kőhalom útvonalak települései voltak. Amennyiben előzetes megrendelésre szállítottak, úgy a szekerekből álló karaván a legrövidebb úton a vásárlóhoz fuvarozta a meszet. *Az illetőnek hazahoztuk, azután fogott neki. Akkor jöttek ide vidékről, Háromszékről, szegődtek meg. De mi – megszegődtek, odaadták a címet – ismét mentünk szekérrel, vittük ingyenesen oda. Jó vót erőssen.* (3)

Ha hetivásárra vitték, együtt indultak a szekeresek, s a vásárban a gazdával megkötött üzlet után válhattak szét, ki-ki a felvásárlóhoz szállítva a szükséges mennyiséget. Esetenként, megrendelés híján, házaló kereskedelmet folytatva vékánként árusították ki a szekér tartalmát: *úgy es vót, mind nem vót eladva, mentünk, mentünk, elhagytuk Málnásfalut, mindenütt kaptunk gazdát, jöttek, na meszet hoztam, mennyit adjak, ennyit. Na jöjjenek bé. Béjöttünk.* (3) A beszámolók alapján a tranzakciót minden esetben a gazda kötötte, s ezután beszélt meg a felfogadott fuvarossal, hogy hova mennyi meszet szállítson házhoz.

Az előzetes megegyezés alapján fogadott szekeresek a több napig, esetenként akár egy hétig is tartó utazás alatt saját, otthonról vitt kosztjukon éltek, bővebb étkezéssel egybekötött közös áldomás elfogyasztására egy-

²⁵ Vargyas monográfiája a mesterség által összekötött, szoros kooperációban dolgozó társadalmi csoportokat egyenesen *mészégető társaságok*ként említi: „a szövetkezetesítés előtt mészégető társaságok is működtek a községben, amelyek a meszet a közeli és távolabbi helységeken értékesítették” (Szécsi 2005: 33).

egy sikeres útból hazatérőben, ismerős fogadóknak került sor. Rendszerint már az első csárdánál, ahol megállt pihenni a csoport, kifizette a gazda a fuvarosokat, hogy azok kedvükre költsékezhessenek, mulathassanak. *Én, mikor a meszet eladtam, akkor a pénzt megkaptam, akkor bémentünk egy kiskocsmába, s na nesze neköd es, megfizettem a fuvardíjat. Mindegyiknek vót pénze, mindegyiknek. Sok jó pénzt kaptunk erősen a katlané. [...] Ettünk-ittunk, akkor ültünk szekérre, éjjel-nappal hazáig jöttünk. Úgy meg vótak a lovak es, a fogatok es szokva, hogy egymást nem hagyták el. Egymás után a négy fogattal jöttünk. De nem csak én, a másik es négygel, a másik es négygel, ugye. Sokat égettük akkorjába, sok meszet hordtunk.* (3)

Hazaérve a szekeresek vagy más gazdák újabb fuvarjainak szállítást vállalták, vagy saját gazdaságukban dolgoztak, a mészégető pedig az újabb katlan mész előállításához szükséges nyersanyag beszerzésével és az égetési munka megszervezésével foglalatzkodott. *Kaptunk embört es, béraktuk, kaptunk embert, az ember égette, mert nekünk fogatunk vót, ló vót, szekér vót, nekünk kellett menjünk kőétt, fáétt, ugye.* (3)

Lényegesen könnyebb volt a fuvaros élete a mészégető gazdáéhoz viszonyítva, egyrészt azért, mert a fogatos számára a faluban mindig akadt munka, másrészt azért, mert valójában nem ő, hanem jó erőben tartott lovai dolgoztak helyette. Állandóan mozgó életmódja révén alapvetően tájékozottabbnak, *világlátottnak* számított a faluban.

A mészégetés művelői az önellátó és az árutermelő életstratégiák komplementer alkalmazásával teremthették meg egzisztenciájukat.²⁶ Életszervezésüket, gazdaságukat a több lábón állás jellemezte. Valamennyiüknek hektáron felüli, akár 5–10 hektár terület is volt a birtokukban, amelyet – tekintet nélkül a mész iránti keresletre – folyamatosan megműveltek, ugyanakkor az igásállatokként használt lovak tenyésztése mellett tehéneket tartottak és sertést is neveltek.²⁷

A mészégető családjában a munkamegosztás a pénz megszerzésének és a termények előállításának elkülönített tevékenységeire vonatkozott.

²⁶ A környékbeli falvak gazdálkodásmódját és életvitelét rendszerező tipológia Vargyasra is érvényes, ennek megfelelően a háztartásokat az önellátó, árutermelő és pazarló kategóriákba sorolhatjuk (lásd Oláh 2004a: 25–32).

²⁷ Bükk és Gömör vidékének háziiparszerűen űzött mészégetése kapcsán a kutatás ugyanennek a komplementer jellegű gazdálkodásnak a meglétét és hatékony működését igazolta (lásd Bakó 1963: 297–315, Paládi-Kovács 1988: 51–70).

Míg a családok férfi tagjainak fő tevékenysége a rendkívül nehéz fizikai munkát igénylő mézéségetésre korlátozódott, az asszonyok feladatköre a gyermekek nevelésére, az állatállomány ellátására, a ház körüli és a mezőgazdasági munkák végzésére terjedt ki. A kora tavasztól késő ősziig tartó szezonban jelentős részt vállaltak a mézéségetésben is, közülük nem egy férfi módra dolgozott férje mellett a mézéségető kemencénél. Erre utalt idős adatközlő, amikor az egyik napszamosa feleségét dicsérte: *A felesége jól, M. erősen jól dolgozik. [Gondolom, hogy ők a könnyebb munkát azért...] Az nem, feláll, olyan köveket rak le a szekérről, né... 60–70 kilós köveket. [Kemény fehérnép...] Az egyszer olyan, hogy... (1)*

Nagyobb időszaki munkák idejére, mint például szántás, vetés, aratás, a férfiak ideiglenesen abbahagyták a mézéségetést, és saját állataikkal, illetve megfizetett munkásokkal dolgozva arra törekedtek, hogy a mezőgazdasági munkát minél rövidebb idő alatt elvégezzék, és visszatérhessenek a hétköznapi, jól jövedelmező tevékenységükhöz. A gyermekek – koruktól függően – munkabírásukhoz szabott apróbb feladatokat teljesítettek szüleik mellett, s közben szinte észrevétlenül beletanultak, szocializálódtak a felnőtt világ menetébe.

4.2. Osztán égettük a kollektívnek es...

Az 1930-as években megnyitott külszíni fejtést – a hagyományi mézskőbányát – 1948-ban a kommunista hatóságok államosították (Barabás 1991: 154), az önállóan termelő mézéségetők engedélyeit bevonták. Mivel azonban továbbra is – és egyre inkább – nőtt a méz iránti kereslet, a termelést hivatalos keretek közé szorították, a kollektív gazdaság felügyelete alá. Az 1952-ben megalakult kollektív a mézéségetők közül néhányat állandó alkalmazásba vett, mások felhagytak a mesterséggel, és munkások, illetve földműves kollektivisták lettek. [Mikor hagyott félbe azzal?] *Hát azt má nem tudom, 1951–52-be, akkor béálltunk a kollektívbe. (3)* A hegyekben, a Vargyas-patak völgyébe messze felnyúló határban kialakított tanyán egy állattartással foglalkozó család a kollektivizálást követően még sokáig működtethette a mézéségető katlant, a nagy távolságra és a járhatatlan utakra való tekintettel a kollektív gazdaság ellenőrzése csak későbbre ért el ideig, s akkor sem lehetett rendszeres. *Nem vótunk kollektivisták. Apám nem állott vót bé, me azét a miénk a birtok odafenn vót, ahol laktunk. Olyan messze nem jöttek vót fel, hogy elvegyék. Messze vót, tizenkét kilométerre vót. (1)*

Vargyas határában ekkor, az 1950-es években a használható lefoglalt katlanokat kijavították, másutt újakat, nagyobbakat is építettek az ipari méretekben tervezett mészégetés számára. Az előállított oltatlan meszet immár nem a régióbeli falvak magánrendeléseire fuvarozták, hanem a környéken épülő gazdasági egységeknél, istállók, kollektív-raktárak építésére használták fel, illetve a közeli ágostonfalvi állomásról vasúti szerelvényeken továbbították az országos ipari építkezések felé: *horadtuk, tettük szekerre, vittük Ágostonfalvára, és tettük vagonba. A mezei úton el, úgy-hogy azt tettük a vagonba, s vitték a vonattal el.* (3)

Bár az 1948 előtti időszakról a mészégetők nosztalgikus emlékeket őriznek, azt is felemlégetik, hogy a kollektív ideje alatt, szervezett körülmények között valamelyest könnyebb volt a nyersanyagok előteremtése, ráadásul élvezték a helyi hivatalos szféra támogatását is. *Hát a jobb volt akkor. Me könnyebb vót a követ es, könnyebb vót, me a cédulát es megkaptam a fára, normálison, de most a cédulákkal es úgy állunk, hogy mikor adnak, s mikor nem.* (2) A fa és a mésző a néptanácsé volt, abból utaltak ki meghatározott mennyiséget, a mészégetők pedig minden kiégett katlan után pénzben megkapták a fizetséget. *Akkor kollektív alapon ment. Akkor es égettük, mondom, itt szembe Sz. bácsi végig égette.* [De a pénz nem az övé volt...] *Hát na, megkaptam a fizetést. Megkaptam a fogatnak, megkaptam a munkáján azé, hogy elvitték, azé megkaptam a pénzt mindenki. Úgy, hogy a pénz nem olyan vót, hogy nem adnak, hanem adták a pénzt. Mikor a meszet kiégette, elvitték, akkor má jött haza, mán a pénzt tették a markába, ennyi. Tudták, hogy mennyi vót egy mázsa mésznek a kiégetése.* (3)

A szocializmus alatt Székelyföldön általánosan elterjedt jelenség volt, hogy a kollektívbe tömörített termelők – nemcsak a földművesek és állattartók, de a különféle erdei ipart űző családok is – igyekeztek úgy szervezni a munkát és az értékesítést, hogy lehetőleg az állami juttatás mellett valamiféle többletre tehessenek szert a rendszer kijátszásával, közvetlenül az ellenőrzőbiztosok, a brigádosok félrevezetésével, vagy éppen a velük való összjátás révén.²⁸ A vargyasi mészégetőkkel készült interjúk során konkrét egyezségekre nem derült fény, csupán arra utaltak, hogy *ügyesnek*

²⁸ A megengedő viszony kiépítését a mezőgazdaság példáján lásd: Oláh 2001, Oláh 2008: 365–381; ugyanakkor bizonyított, hogy a természetkielő mesterségek során hasonlóan jártak el a szénégetők (Kínda–Peti 2004) és a téglavetők is (Kínda 2005).

kellett lenni ahhoz, hogy az illetékes személyek szemet hunyjanak a termék időnkénti megdézsmálása fölött. [Le kellett-e mind adni, amit kiégettek?] *Hát azt le, azt ellenőrizték, ellenőrizték.* [Nem égethetett egyet magának is?] *Nemigen, nem hagyták, nem hagyták.* [...] *Hát ugye, esetleg egy katlant égettünk valahogy, ha úgy sikerült, öt-hat mázsát úgy elcsempészünk belőle, abból.* [Hová tudták azt eltenni?] *A helye megvót!* (1)

Arra, hogy jelenleg a legkisebb, ún. *kollektívnyugdíj*ból élő öreg mészégetők elégedetlenek a ledolgozott kemény évek után járó állami juttatással, az is magyarázat, hogy a kollektív káderesei nem vezették rendszeresen a ledolgozott éveiket a munkakönyvben, így nyugdíjba vonulásuk után szembesültek a problémával, amelynek orvoslására már nem volt lehetőség: [S a kollektív idején amit égetett, a munkakönyvbe beírták azokat az éveket?] *Azt bé, mit akartak, s a többit semmit. Huncutság.* (3) Ezt erősíti meg később egy sorstárs is: *a Cseu-világba* [a Ceaușescu-korszakban – K. I.] *ki mennyit dolgozott, arra kapta a pénzt s a normát. S még sokszor bizony nem es irták rea amit kell...* (5) Többen épp az alacsony nyugdíj miatt kényszerülnek arra, hogy előrelahadott koruk dacára – jóval 70 év fölött is – az 1990 után felpezsdült versenyhelyzetben is tovább folytassák jövedelemszerző tevékenységüket. *Sokáig az almási kollektívnek égettem, tizennyolc esztendeig. Aztán, hogy a Cseu-világ megszűnt, akkor kiváltottam az iparendelőlyt, rendesen kiváltottam, s akkor égettem én úgy magamnak s el tudtuk adni, vót gazda.* (1)

4.3. Most nem megy úgy, mint ezelőtt...

A rendszerváltozást követően a falusi kollektív gazdaságok és a környékbeli állami vállalatok – főleg a jelentős erdővidéki bányaiipar – megszűnése a térség lakosságának nagy részét munkanélküliségre ítélte. Ebben a rendkívül problémás gazdasági helyzetben Vargyason az a néhány mészégető, aki korábban állami alkalmazottként termelte az oltatlan meszet, arra törekedett, hogy kisebb léptékű magánvállalkozásként tovább folytathassa termelői tevékenységét. Mivel a múlt rendszerben használt katalanokat legtöbb esetben ők maguk építették a néptanács utasítására, vagy a még korábban épülteket újították-bővítették ki ipari mennyiség termelésére, azok használati joga természetesen őket illette meg, csupán az építmény által elfoglalt községi tulajdonú területet kellett a helyi tanácstól bérbé venni évente megújított szerződés keretében. Alternatíva híján az

állami gazdaságból és az iparból utcára került helyiek közül többen – a ki-
 útkeresés egyik fázisaként – szintén a mészégetés mellett állapodtak meg.
 Ők vagy alkalmi munkásokként tanultak bele a mesterségbe, vagy a család
 korábbi generációjának mesterségéhez nyúltak vissza. Ez az 1990-es évek
 elején – mindössze néhány év leforgása alatt – végbemenő represszív gaz-
 dasági folyamat az ipari tevékenységtől a természet kiéléséhez kanyaro-
 dott vissza, párhuzamosan a mezőgazdasági jelenséggel, amely során
 az ipari és agrárproletárok a szocializmus előtti stratégiákhoz és termelő-
 eszközökhöz nyúltak vissza (a jelenséget a társadalomtudományokban a
visszaparasztosodás, újraparasztosodás fogalmával próbálták körülírni
 – Vö. Szabó 2002: 24–26, Kovách 2003, Oláh 2004b, Peti 2004).

Az alternatíva hiánya olyan helybelit is a mészégetésre kényszerített,
 aki lehetőség esetén mesteremberként is megkereshette volna a kenyerét,
 s a próbálkozással eltelt néhány év után végül is ugyanahhoz a tanult szak-
 májához tért vissza. *Hát én 1996-ba kezdtem el. Magyarországon dol-
 goztam, munkahelyi lehetőségem nem volt. 1996-ba a fiammal kivettem
 a tanácstól egy területet bérbe s nekifogtunk. Őszintén mondom, loptam
 ezt a meszeriát, mert vótam ezekkel a régebbi mészégetőkkel. Szakmám,
 kőműves szakmám van, nekifogtam, megcsináltam egy kemencét. 1996-
 ba megcsináltuk a kemencét, akkor kezdtünk, akkor Udvarhelyre elég jól
 ment az üzlet, nekifogtam, s csináltam egy másikat is, de mivelhogy a fa
 és a napszámos munkálatok elég sokba kerültek, vagy három évig csi-
 náltam, de nem nagyon érte meg, me a fa is olyan drága vót, hogy...* (5)

Az új gazdasági struktúra azoknak a gyors adaptációra hajlamos mész-
 égetőknek kedvezett, akik a termelés mellett a piaci körülményektől és új
 társadalmi kapcsolatok kiépítésétől sem idegenkedtek. Azoknak, akik el-
 sőként kezdtek magántermelőként égetni, és akik ennél fogva az elsőként
 jelentkező nagy felvásárló cégekkel kötöttek szerződést. A vállalkozásba
 később kezdőknek kisebb, alkalmi megrendelésekkel kellett beérniük, így
 a kevesebb, rendszertelenül befolyt pénzből ritkább égetésekre kerülhetett
 sor, lehetőleg minimális megfizetett munkással, leginkább a család tagja-
 inak munkaerejére támaszkodva. Utóbbi mészégető családok termelése
 elmarad a stabil felvásárló számára égető meszeseké mögött, s azt is koc-
 káztatják, hogy alkalmi megrendelőjük visszalépésével nyakukon marad a
 frissen kiégetett (és tárolhatatlan) nagy mennyiségű mész. [Olyan van-e,
 hogy kiéget egy katlan meszet s nincs meg a gazdája előre?] *Olyan is van.
 Például jártam én is úgy. Megvót a gazdám, mikor telefonáltam, azt*

mondta, most nem kell, s ki vót égetve. [S akkor?] Akkor el kellett vigyem. Kivittem Újfalú s le Zombor s Mirkvásár, Homoródra, azokon a vidékeken s kinek két mázsa, kinek egy mázsa, az autóval vittük a mérleget s lemértük. [S akkor milyen kocsival mentek?] Há vót egy haverom Száldoboson, annak vót saját kocsija, szólítottam, a fuvarot megfizettem. [S egy nap alatt elintézték?] Egy nap alatt elintéztük. Szerencsém vót: Zomboron 15 mázsát egy helyt megvettek, úgy nem kellett annyit kilózgassam. (5) Többek között ez a tapasztalat is hozzájárult ahhoz, hogy a saját szállítóeszköz, stabil megrendelő és megbízható állandó munkások hiányában, csupán a saját munkaerőre támaszkodható adatközlő felhagyott a mézéségetéssel. Döntését megkönnyítette az a körülmény, hogy mestersége révén munkakönyves állásban helyezkedhetett el. A mézéségetés napjainkban is főleg családi, nemzetségi vonalon működik: egy-egy katlan kiegészítésében a gazdasági érdekből újra tömörülő, nemzetségi alapon nagycsaláddá²⁹ összeálló famíliák, a kiterjedt családok tagjai vesznek részt. A mesterség zavartalan műveléséhez egyidejűleg öt–hat személy, köztük legalább három nagy munkabírású férfi aktív részvétele szükséges, akik nem mindig kerülnek ki egyetlen család köréből. A család női tagjai meghatározott munkafázisok elvégzésekor szintén besegítenek. Kisebb, kiterjedt rokonság nélküli vagy tehetősebb családok gyakrabban idegen, fizetett munkaerő, napszamosok bevonásához fordulnak. A mézéségetők körében közismertek azok a falusi asszonyok, akik serényebbek, odaállnak a munkához, s leginkább azokat keresik meg ajánlatukkal, akik sürgős megrendelés esetén még a *duplázást*³⁰ is felvállalják. Jelenleg a faluban tíz–tizenkét család rendelkezik egy vagy két katlannal és foglalkozik mézéségetéssel. A mész felvásárlását nagyobb cégekkel szerződik le, általában előzetes megrendelésre dolgoznak. Állandó megrendelőik leginkább Székelyudvarhelyről érkeznek: ... *most Udvarhely nyeli a meszet, ott vannak a nagy építkezések...* A családok emellett lehetőségeikhez mérten gazdálkodnak, állatokat tartanak, a jövedelem így a saját használatra előállított terményekből, állatokból és a mézéségetésből származó pénzből tevődik össze. Jellemző, hogy a mész-

²⁹ Tanulmányomban a *nagycsalád* társadalomnéprajzi irodalomban kidolgozott definíciójával dolgozom (lásd Fél 2001: 27–87).

³⁰ A *duplázásról* egyetlen gazdtól hallottam. Fogalomhasználatában ez azt jelenti, hogy a *terhelést*, a kiegészített mész kiszedését és az újabb katlan rakását egyetlen nap alatt végzik el. A duplázás jó erőnléttel és rendkívüli teherbírást feltételez, ilyen munka esetén a fizetés is két napszám.

égetésből való megélhetés a századokkal korábbi alacsony társadalmi réteg köréből kiszakadva mára a nagyobb gazdák csoportjához kapcsolható, ők azok, akik rendelkeznek a nyersanyagok: a mészke és az égetéshez használatos tűzifa megszerzéséhez elegendő pénzzel – a fuvarokat, a berakásra és az égetési fázisra szerződött munkaeőt meg tudják fizetni, ugyanakkor kialakult kapcsolataikat aktivizálni tudják a beszerzés és a megrendelőк bebiztosítása érdekében. A kőtörésre, hordásra, égetésre alkalmazott munkaeő a falu szegényebb rétegéből, főleg a cigányok köréből kerül ki. Gazdaként a mészégető családfők gépekkel felszerelt magángazdaságot bírnak, gyakran gépesített munkafázisokat vállalnak a falubeliek kérésére, tehát több lábbon álló, a kiterjedt családot és több kívülállót foglalkoztató magángazdaságot működtetnek. Alapos mesterségbeli tudással rendelkeznek, a mészke kiválasztását, a katlanokba a mészke szakszerű berakását valamennyi esetben a gazda végzi, ezt az alkalmi munkára hívott égető általában nem is vállalja, mivel fennáll a veszélye, hogy a rosszul megpakolt katlan égetéskor beszakad és a költséges nyersanyag megsemmisül. A felelősség így a gazdái: *...ők má ismerték, s ismerik, hogy milyen színű, s milyen erezetű kövek a jók. A békásos kő például nem megfelelő. Keresték azokat a megfelelő köveket, s még ahhoz es kellett értsen, hogy megcsinálja, kifaragja azokat a köveket, mert meg kellett rakni a katlant* (Gazda 1993: 34). A jelenlegi mészégetők zöme tehát egy korábbi generációkra visszanyúló nagy mészégető család, kiterjedt rokonság tagja, mellettük az utóbbi két évtizedben néhány új meszes is elkezdte tevékenységét. Az a két cigány vállalkozó, aki 2000 után épített saját katlant, a bővülő igényekben és saját rátermettségében bízva vágott neki a termelésnek, az egyik gazda egy 2000-ben, illetve egy 2002-ben épült katlannal, a másik egy 2007-ben emelt kemencével rendelkezik. Egy fiatal székely gazda elődei mesterségét folytatva 2002-ben épített saját kemencét, egy másik mészégető 2000 óta időszakos magyarországi vendégmunkájának szüneteiben hasonló módon egészíti ki jövedelmét. Bár az egyre szigorodó jogi és természetvédelmi feltételek akadályokat gördítenek a mészégetés elé, a szaporodó katlanok és az újabban feltűnő égetők egyértelműen a tradicionális mesterségből élők körének bővülését jelzik, amelyet a környéken továbbra is fennálló magas fokú munkanélküliség motivál. Egyedüli vonz-erejét a relatív gyors pénzbeli jövedelmezőség jelenti.

Hosszas jogi procedúra után a vargyasi közbirtokosság újra tulajdonába vette az egykor államosított mészkebányát, nagyobb részét – amelyet

soha nem írtak át az állam nevére – a közösségi javak visszaszolgáltatásáról rendelkező 10-es törvény alapján igényelte vissza, kisebb, 80 árnyí részét pedig az azt tulajdonló, időközben megbukott cégtől csődeljárás folyamán visszavásárolta. A vargyasi közbirtokosság ekképpen visszaszerezte a hagyási mészkőbánya teljes, 3,6 hektáros területét (*Krónika*. 2006. szept. 6.) Az engedéllyel rendelkező mészégetők számára azonban ez a kitermelőbázis továbbra is tiltott övezet: a közbirtokosság 2006-ban húsz évre bérbeadási szerződést kötött egy német–osztrák érdekeltségű céggel. A vargyasi határban a mészkövet továbbra is legelők, erdők kitarításával, a *hengergő kövek* összeszedésével biztosítják maguknak az égetők.

5. A mészégetés technikája és munkafázisai

A mészégetést a 19–20. századi írott források szerint tavasztól ősziig tartó szezonban végezték. Azokban a családokban, ahol az állattartás mellett gabonatermő szántóterülettel is rendelkeztek, a mészégetés két szezonra, egy tavaszra és egy őszi tagolódott, hogy a mezei munkákat is idejében elvégezhesék. Ennek megfelelően márciustól május végéig, illetve augusztustól október végéig foglalkoztak mészégetéssel. Terepkutatásom adatai alapján az időjárás, a megrendelések és a szorult anyagi helyzet függvényeként nemegyszer téli mészégetésre is sor került, amikor a hó alól gyűjtötték össze a mészkövet.

A korábban már hivatkozott, a SzNM néprajzi dokumentumtárban őrzött 1987-es jelentés alapján egy átlagos vargyasi katlan heti és évi termeléséből kiszámítható, hogy a termelőszövetkezet keretei között termelő mészégető egy évben átlagosan 6.8 hónapot töltött intenzív égetéssel. Ha ehhez az értékhez figyelembe vesszük az égetések közti egy-két pihenőnapot, valamint számolunk az esetleges időjárási és nyersanyagellátási akadályokkal, az erdőn töltött évi átlag idő 8–9 hónapra nyúlik (március–október/november). A rendszerváltás után ez az erőltetett munkáittem alábbhagyott intenzitásából, a családok munkabírásuk, pénzigényük és kényelmük szerint foglalkoznak ezzel a közismerten nehéz mesterséggel.

5.1. A meghordás

A tervezett égetés előtt két-három nappal a gazda, a katlan tulajdonosa saját szekérrel vagy fogadott fuvarossal és egy-két férfiemberrel elindul beszerezni a mészkövet. Ezeket leginkább a legelőkről, erdőkből szedik össze, feszegetik ki a földből. Mások a Rikából vagy Felsőrákos határából szállítják a helyszínre.³¹ A megrakott szekérrel a katlan tüzelőnyílása közelébe állnak, ide ürítik le a rakományokat. A *meghordás* alatt már kiszemelik és kiválogatják, a katlanhoz közelebb dobálják a legnagyobb és legértékesebb *bótköveket*, amelyekből a boltozatosán összerakott katlan íve fog épülni.

5.2. Kőtörés, katlanrakás, bébótás

A *meghordást* követően a katlan megrakása következik. Ennél a munkafázisnál a gazda jelenléte mellett két kőtörőre és két hordóra van szükség, valamint egy emberre, aki a gazda keze alá helyezi, beadja a katlanba a mészkővel megrakott tálat vagy a boltköveket.

A mester a katlan rakását a katlan kő- vagy téglapárkányára helyezett párkánykövekkel kezdi. A formájuk és méretük szerint különböző kategóriájú – és ennek megfelelően eltérő megnevezésű – mészkődarabok³² összerakásakor a leglényegesebb szempont, hogy a kövek súlyuk által egymást megtartsák úgy, hogy a kemenceszerűen kiképzett kb. 1 méter magas boltív – a *bótás* – lehetővé tegye az egymásra halmozott, olykor combvastagságú méterfákkal történő tüzelést. A *bébótott* katlan legtetejére samott-téglát vagy *cserekövet* (szürke vagy vörös andezit tömböt) raknak, amely lefojtja valamelyest a hőt, lezárja felülről a katlant.³³

Odafigyelést, szakmai hozzáértést igényel a *bébótás*, ugyanis a rosszul rakott katlan a tüzelés alatt össze is dőlhet. Vargyasi beszélgetőtársaink jelezték, hogy ez a munka ugyanakkor a józanságot is megköveteli a gazdától, mivel előfordult, hogy az előre elfogyasztott áldomás hatása alatt

³¹ A mészkőbánya kitermelését tiltó határozatok, a polgármesteri hivatal és a fokozottan ellenőrző természetvédelem intézkedései miatt a mészégézők vonakodnak a mészkő lelő- és kitermelőhelyének bevallásától.

³² Ezek típusait egy következő alfejezetben ismertetem.

³³ A korábban említett csíki katlanhoz hasonló, földdel történő szigetelésre nem találtam adatot.

még a katlanrakás közben egymás után háromszor nyomta oda az elkezdett *bótás* a mészégető mestert.

A katlanrakásban segédkező kőtörő férfiak általában falubeli cigány munkások, a követ méret szerint kiválókató és a tálakat megrakó asszonyok is gyakran a falu cigány családjából kerülnek ki. Ezeket a munkásokat napszámra fizetik. A mészégetés *bébótás* szakasza az abban résztvevő öt–hat embernek 4–5 órasi megfeszített munkáját veszi igénybe. Hogy a napszám fizetésével járó kiadásokat csökkentsék, gyakran a családtagok is besegítenek.

5.3. Bégyújtás, égetés

A katlanba való begyújtást kora reggelre szokás időzíteni, attól számítva a fa és a mészke minőségének függvényében 35–38 órát égetik, tehát másnap késő délután fejeződik be ez a szakasz. A jó mész nyerésének feltétele az égetés szakszerűsége és ideje. *Én a 36-ot kitüzelöm* – mondta az egyik mészégető, amiből érthető, hogy 1–2 órasi ráadásra is hajlandó a minőségi mész érdekében. Egy korábban idézett, mészégetéssel foglalkozó tanulmány szerint egy katlan kiégetése Homoródalmáson 48 órán át tartott, amit az égetők 8 órasi váltásban végeztek (Kardalus 1980: 69). A csiki mészégetés leírásakor az égetés idejét a szerző 4–5 napra tette (Vámszer 1977: 123–124). Beszámolóik alapján Vargyason egyetlen mészégető sem éget 38–40 óránál tovább. Az időbeli különbség okát – figyelembe véve a katlanok méreteinek azonosságát – a tüzelésre használt faanyag és a mészke minőségének különbözőségével, illetve a tüzelés intenzitásával magyarázhatjuk.³⁴ Az égetés során nagy mennyiségű, leginkább puhafát használnak, *olyan fa kell, amelyiknek nincs sok szene*, ezt rendelésre hozzátják az erdők vágtereiből. Az égetés alatt a lehulló parazsat folyamatosan ki kell húzni a katlanból, hogy ne tartson meleget, mert csak a lángot

³⁴ Vámszer leírását figyelembe véve következtetésünk hiteles lehet: a csikiak ugyanis a jóval alacsonyabb hőenergia-hordozó *cánderával*, a fűrészüzemek hulladékával, szélvészakkával és forgáccsal égettek (Vámszer 1977: 123–124). Az 1980-as években több helyen a mészégető kemencékben használták el a máshol nem értékesíthető hulladékot, így például sokan égettek használt autó- és traktorgumival is (lásd Kardalus 1980: 68). Ez a gyakorlat néhol máig kisebb-nagyobb intenzitással megmaradt, annak ellenére, hogy a koromfekete füsttel járó, rendkívül környezetszennyező hulladékégetést a környezetvédelmi hatóságok betiltották. Bevallásuk alapján Vargyason *nem égetünk gumival!*

hasznosítják, az égeti ki a követ. Keményfa esetén az eltávolítandó izzó szén mennyisége jóval nagyobb, így több fáradságot igényel. Dokumentumok bizonyítják, hogy a 19. század elején is a téli tüzelésre nemigen alkalmas puhafát szintén a mészégető katlanokban hasznosították. *Anno 1816 die 9na Februarii a' Máthé Moses gyalog katona házánál az Ecclesia gyűlésiben meg határozottatott: [...] Azon kas mész rakása pedig legyen Kő pataka tövin, minthogy ott elég bőv a mészkö, a ki égetése pedig a Rika pataka mellett valo eger és fiszfákkal légyen.*³⁵

A katlanok méretétől függően 5–7 tonna mészövet égetnek ki. Az 1800–2000 Celsius-fokra történő hevítés során a kőből kiolvadnak, illetve a füsttel eltávoznak a szennyeződések és a más ásványok, a kőnek csak a tiszta mész-szerkezete marad meg.³⁶ A 18–25 méter fa elégetése alatt a berakott mészkö súlyának 60%-a elvész. A mészégetők már a tűz intenzitásából, a szinte átlátszó fehéren izzó mészkörről, a terjengő *friss mész szagából* tudják, hogy mikor *kezd megkészülni* a mész. Úgy tartják, hogy *csak a kő húzza a fát, a mész nem húzza*, tehát a kiegészített mész már nem igényli a további tüzelést.

5.4. Terhelés

A kifejezés a valamikori szekerek frissen égetett mésszel való megterhelésére utal. Újabban a meszet elszállító tehergépkocsikat és traktorokat is *megterhelik*. A mészégetés utolsó mozzanatára egy 12 órás kihűlési idő eltelte, tehát a késő délután abbahagyott égetést követő másnap délelőttjén kerül sor. Ekkor a mész még meleg a katlanban, de kockázatos az itteni további tárolása, mert egy esetleges eső beindíthatja a mészoltási folyamatot, így kárba veszhet az anyag és a ráfordított kemény munka. A terhelés szintén 4–6 ember munkáját veszi igénybe, ennek időtartama munkautemtól függően 3–4 óra. Ilyenkor a család is segíteni szokott, vagy a terhelést fizetett munkaerővel végzik.

³⁵ Vargyasi Egyházközségi Jegyzőkönyv töredéke 1813–1818. Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára.

³⁶ A katlanok párkányain ezért mindenütt olvadt vas és egyéb olvadt fémek, kőzetek maradványai láthatók. (Referenciaként jegyzem meg: a vas olvadási foka 1528 Celsius-fok.)

5.5. A mészégetés jövedelme és értékelése

Vargyason termelői áron egy átlagos (leggyakrabban 5 tonnás) katlan mész értéke 2007 tavaszán 2000 lej volt.³⁷ A kizárólag engedéllyel beszerzett tűzifa ára 700 lejre tehető. Ebből az összegből kellett a mészégető gazdának kifizetnie a mésző hordásakor alkalmazott fuvarost, a berakás, az égetés és a terhelés során igénybe vett munkaerőt, abból fedezte azok étkeztetését és a megegyezésbe foglalt szeszes italt (sört, pálinkát) is. Nyereséggént a saját munkáját és idejét nem kalkuláló mészégető a fenti kiadások után fennmaradó összeget könyvelhette el.

Számításaim alapján és a mészégetők egybehangzó véleménye szerint a megerőltető munka eredményeként csupán a szerény megélhetés biztosított. *Ennél lehet nehezebb munka nincs* – értékelte mesterségét az egyik mészégető. Kérdésemre, a szénégetéssel való egybevetésre nevetve némiképp módosított álláspontján: *A szénégetés lehet mocskabb, mert sok gázzal jár, feketék... csak a szeme golyója s a foga fehérje látszik...*³⁸

6. A katlanok és a mésző típusai

6.1. Vessző-, gránit- és téglafalú katlanok

Kardalus János a környék legjelentősebb mészégető központjának, a homoródalmásinak az ismertetésében írja, hogy a 19. század közepe tájáig a meszet még *vesszőfonatú* katlanban égették, csak azután tértek rá a gránitkőből épült katlanok használatára (Kardalus 1980: 65). Vargyasi mészégetők emlékeznek, hogy hallottak a vesszőfonatú katlanok, vagy az azt megelőző, pusztán *ásott* mészégető gödrök használatáról. Egy helyen még a mostani mester apja is égetett ilyenben, azt ő maga is látta, tehát arra következtethetünk, hogy ötven–hatvan évvel ezelőtt elszórta még használtak ilyen kezdetleges mészégető katlant Vargyason. A vesszőfo-

³⁷ Ekkor az országos bruttó minimálbér 390 lej (kb. 114 euró) volt.

³⁸ A Vargyas-patak völgyébe a falutól kb. 10 kilométer távolságig szétszórta húzódo mészégető katlanok fölé, a Hidegaszó-patak mellé két éve szezonban dolgozó farkaslaki szénégetők érkeztek. Az utolsó mészégető katlantól számított 3 kilométerre fekvő szénégető helyszínen figyelhették meg a vargyasi mészégetők a rokon természetkielő mester-ség sajátosságait.

natú és tapasztott falú katlanok a ma használatosaknál jóval kisebbek voltak, egy alkalommal azokban 4–6 mázsa (szemben a mai 5–7 tonnával) meszet égethettek. Ilyenből minden három-négy égetés után újat kellett építeni, mert közben a katlan fala is elégett, beszakadt (vö: Kardalus 1980: 65–66).

Homoródalmáson a 19. század végén tértek át az időállóbb *kőkatlanok* készítésére (Kardalus 1980: 65–66). A gránitkőből rakott nagyobb mészégető katlanokat a 20. század közepe után az egyre hozzáférhetőbb és könnyebben kezelhető téglával kezdték kiépíteni. Az áttérésben döntő érv az anyag elérhetősége volt, valamint az, hogy a téglakatlan az égetés befejezése után hamarabb kihűl, tehát időt spórolhattak meg az alkalmazásával. A *téglakatlanok* nagy többségénél a nagy terheltségű párkányt, amely a berakott mészkömmennyiséget tartja, továbbra is kőből rakják.³⁹

A kutatási helyszíneken átlagban 5–7 tonnás katlanokat mértem fel, a Vargyas-patak felső folyásán, a falutól 10 kilométerre találtam egy 13 tonnásnak mondott, a kollektív gazdaság idején ipari méretekben termelő katlant, amelyet romos állapota miatt ma már nem használnak.

A téglakatlanok tartósságát több helyen a tűzálló *samott-tégla* használatával próbálták biztosítani, ez azonban a gránitkőhöz hasonlóan hosszasan tartja a meleget. A vargyasi katlanokat a környezeti adottságok és a környéken található, konszolidációra alkalmas összes elem figyelembevételével építik, felhasználják a közelben kidőlt betonsast vagy éppen derékba tört villanyoszlopot is.

A katlan téglából rakott falát kívülről 10–15 cm szélességben ledöngölt földdel vagy homokkal szigetelik. A katlan felső, a föld színénél magasabbra épített téglakürtőjét és a köréje alkalmazott homokszigetelést újabban nem agyaggal, hanem vastag dróttal összeerősített bádoglepakkal veszik körbe, megakadályozva a nagy hőtől való szétnyílását.⁴⁰

³⁹ „A mészégető katlanok a falu végibe vannak csinálva, most az utóbbi időben téglával van kirakva a köre, az alsó része kőből.” (Gazda 1993: 34–35).

⁴⁰ A legnagyobb, a 13 tonnás katlan szája valamikor vasbeton gyűrűvel volt megerősítve.

6.1.1. Szimpla és rostélyos katlan

Szerkezeti szempontból két katlantípust használnak Vargyason. Régebbi, nehezebben kezelhető típus a *szimpla* vagy *egyszerű* katlan. Ebbe égetéskor hosszú és vastag fatörzset tolnak, amelyre keresztbe kerülnek a méteresre vágott hasábok, hogy az így keletkező réseken beáramló levegő a tűz oxigénellátását biztosíthassa. Az égetőnek folyamatosan ügyelnie kell arra, hogy legyen olyan nagyobb hasáb a katlanban égő tűz közepén, amelyre keresztbe lehet rakni a tűzifát.

Újabb, egyre szélesebb körben elterjedt típus a *rostélyos* katlan, amelybe a tüzelőnyílással egy síkban, azzal párhuzamosan négy-öt darab, kb. 20x30 cm vastag kőgerenda van beépítve egymástól 20–30 cm távolságra, ezek tartják a tűzfészket. Rostélyos katlan használatkor nem kell külön gondoskodni tűztartó fagerendáról, a tüzelőnyílás alatti, a lehulló hamunak hagyott ablakon és a rostély résein elegendő levegő áramlik a tűz táplálásához, erre tehát szabadon lehet elhelyezni a méterfát. E katlantípus praktikusságának szélesedő körű felismerését tereptapasztalatom is alátámasztja, amely során az egyszer felmért szimpla katlant pontosító mérésem alkalmával, négy héttel később rostélyossá átalakítva, megemelt kürtővel találtam.

6.2. A mésző forma- és méretbeli osztályozása

Az égetésre szánt és a katlan megrakása céljából különböző méretűre tört mésző osztályozását a szakirodalomban homoródalmási példán követhettük végig (Kardalus 1980: 68–69). Homoródalmáson az 1970–80-as évek fordulóján a mészégetők *párkánykő*, *nyomtatókő*, *boltkő*, *kutyafej*, *seggelő*, *küklő* (*küglő*) és *rást* típusú mésződarabokat különböztettek meg ((Kardalus 1980: 68–69).

A vargyasi mészégetők mésző-tipológiája nagyban hasonlít az almásihoz, itt viszont a hétféle típust kilencre bővítve találjuk.

- a) A vargyasi *párkánykövek* lapos és széles kövek, amelyeket közvetlenül a katlan körbefutó párkányára raknak alapnak.
- b) A *nyomtatókő* a párkánykövek lenyomtatására használt nagyobb, kerekesebb kődarab.
- c) A *boltkő* a katlan legértékesebb építőeleme, a legnagyobb darabokat nevezik így. A boltköveket már a *meghordáskor* félreteszik.

- d) *Kutyafejű* kőnek nevezik a hosszúkás, kutyafej nagyságú és alakú követ, amellyel a boltkövek közti réseket töltik ki.
- e) A *seggelő*nek nevezett közepes nagyságú mészkövet nyomtatóként használják.
- f) A *nagy kujakos* nagyobb férfióköl méretű mészkődarabot jelent.
- g) A *kicsi kujakos* kisebb, női ökölhöz mérhető kődarab; ezekkel a *kujakosokkal* a nagyobb darabok közti réseket töltik ki.
- h) A hosszú, végére és oldalára háromszög alakban hegyesedő kőtípust *ék*nek nevezik a mai vargyasi mészégetők.
- i) A legapróbb réseket, valamint a *bébótott* katlan tetejét tálban horodott *apróval* tömítik.

Bótáskor a katlanban álló mester a következő vezényszavakkal hangolja egybe a kinti két-három férfi és két asszony munkáját: *Adjátok a párkánykövet! Jöhet a seggelő! Törjétek a nagykujakost! Két tál apró! Készítsétek a bótkövet!*

7. A gazda, a segítség és a munkás

A terepmunkát megelőzően a téma szakirodalma, az előzetes információk, valamint a Vargyasról alkotott kutatói előkép nagy létszámú mészégető jelenlétét vetítette előre. Terepkutatásom kezdetén már arra lettem figyelmes, hogy annak ellenére, hogy Vargyast a mészégetők falujaként tartják számon a lokális és a regionális köztudatban, adatközlőim néhány név felsorolása után már egyre nehezebben tudtak mészégetőt azonosítani, azt sejtetve, mintha faluszinten alig tucatnyian úznék ezt az ipart. Rövidesen kiderült, hogy a *mészégető* fogalom nagyon konkrét jelentéstartalmú, mely alapján *mészégető* valóban 10–12 van Vargyason, nagyjából annyi, ahány katlan, illetve mészégető helyszín (mivel egy-két mészégető két szomszédos katlant is üzemeltet). Számomra újdonságként a helyszínen vált világossá, hogy a mészégetési munkamenet különböző fázisaiban részt vevő katlantulajdonos, aki egyben a mészégetés specialistája, a segédkező családtagok, illetve a fizetett napszámosok terminológiai behatárolása az elvégzett munka jelentőségéhez viszonyított. Az általánosító *mészégető* fogalma tehát Vargyason csak azt a mindenfajta szakirányú képzettség nélküli embert – néprajzi terminussal *parasztspecialistát* (Juhász 1991: 629) – jelöli, aki saját kemencéjében égeti a meszet. A mész-

termelés különböző munkafázisain bekapcsolódó személyek voltaképpen a mesterség viszonylatában jól kontúrozott hierarchia fokain helyezkednek el, s az sem mellékes, hogy ez a kategóriabeli szóródás determinálja a faluban elnyerhető társadalmi elismerés mértékét is, azaz majdhogynem egybeesik a közösségen belüli szimbolikus státussal.

a) Ennek a megoszlásnak megfelelően Vargyason tucatnyi aktívan dolgozó *mészégetőt*, más szóval *gazdát* – vagy újabban *patront* – találunk. Köztük markáns csoportot alkotnak azok a rokonok, akik egy több generációra visszavezethető *mészégető-dinasztia* tagjai; mellettük számon tartanak néhány idős, visszavonult *mészégetőt* is. A gazda részvétele nélkül nemigen lehet kiégetni egy-egy katlan meszet, tudására szükség van, a munka összehangolását, a nyersanyag és a szállítás megszervezését ő végzi. A munkások a gazdának szóbeli megegyezés alapján dolgoznak, aki biztosítja a mesterség hivatalos műveléséhez a helyi tanáccsal kötött szerződéses háttérrel, fizeti az adót, rendelkezik a kő és fa beszerzéséhez szükséges pénzzel, és megszervezi a nyersanyagok helyszínre történő fuvarozását is. Az állandó megrendelés bebiztosítása és a termék kedvező áron történő értékesítése ugyancsak a gazda talpraesettségét és kapcsolatrendszerét igényli.

Az anyagi források előteremtése és a szervezői munka mellett a gazda a mesterség kiváló ismerője, specialistája is egyben. Napjaink elismert *mészégetői* kivétel nélkül gyermekkorukban sajátították el a mesterséget, többen épp a családi hagyományba szocializálódtak: *mondom, én lehettem... tizenöt esztendőse vótam, má akkor má szekérral hordtam a meszet, nem kocsival, egyik faluból le Hídvégen, le Nyáraspatak. Ismeri? Mindenütt jártam a szekérral, lóval, szekérral.* (1) A hosszú távú, összehangolt munka egyik biztosítéka lehet a leendő munkás betanítása, *kéz alá* szoktatása. A fennebb idézett adatközlő állandó munkása így emlékszik a kezdetekre: *fel az üdösöktől, felszedtük... Hát engem, szegény apám, nyugudjék csendesen, nem tanított erre a munkára, az öregtől láttam, P. bácsitól, me el-elhívott, lehettem tíz, tizenegy esztendőse, jöttem, s figyeltem az öreget. S fiam el kell jönni, meg kell tanulni, s addig erre, addig arra, míg az öreg bévett oda a likba maga mellé, s addig figyeltem, amíg felszedtem. Most má nem tud egy akkora követ felvenni, mind így a kujakom, így ne. Na de úgy es menyen, s úgy es csinálja, alig tud felmászni a szekérra! Hetvenen felül van.* (2)

b) A *mészégetők* családtagjai – szülők, gyerekek, feleségek –, amennyiben bírják a nehéz fizikai munkát, alkalmi *segítség*eként kiveszik részü-

ket a mész előállításának folyamatából. Szerepük nem elsődleges, részvételük sem nélkülözhetetlen, viszont ha elég segítség van, a gazdának nem kell idegen munkaerőt bevonnia és megfizetnie, a haszonból több marad a családban. Ezek a hozzátartozók ismerik a mesterség fortélyait, azonban segítségükre elsősorban a több embert igénylő munkafázisokban, például a nyersanyag helyszínre történő szállításakor, a kő törésekor és katlanba való berakásakor van időszakosan szükség. A mészégetésbe való egy-két napos bekapcsolódásra a munkahely, a családi gazdaság vezetése mellett vagy külföldi munkavállalás szüneteiben is lehetőség nyílik, részvételük tehát opcionális, s minthogy a gazda családjának tagjai ráadásul nem kötöttek a mesterséghez, társadalmi elismertségük sem alacsonyabb a gazdáénál.

c) Vargyason helyi szóhasználatban *munkások*nak nevezik a napszámra fizetett munkaerőt, amelyre a kisebb vagy idősebb családoknak fokozottabb szüksége van. Mint említettük, a mészégetésben érintett csoportok kapcsán többrétű, társadalmi és gazdasági hierarchiáról kell beszélnünk, ugyanis a munkások gyakran a falu társadalmának szegényebb rétegéből, leginkább cigány családokból kerülnek ki. A munkások csoportja azokból a személyekből áll, akik elég megbízhatóak ahhoz, hogy a székely gazda számíthasson munkájukra az egymás után következő megrendelések esetén is. Egy-egy *rendesebb* családból két-három munkás is dolgozhat rendszeresen egy mészégetőnek, közöttük általában kölcsönös segítségen alapuló patrónus–kliens viszony épül ki. A napszamosok a szezonon kívül kapott plusz juttatások – termény, hús, pénz – számláját munkaerejükkel egyenlítik ki. *Neköm megvan az állandós munkás, há hogyne.* [Hány ember van itt állandóan?] *Most egy ember s izé a fiával, egy család. Sógor, feleségök rakják es, ök es égetik. Én hordok követ s fát.* (1) A faluban a mészégetésből élő csoport társadalmi megítélése egyértelműen pozitív, a becsülettel végzett értékteremtő munka általánosan elismert, a mészégetői státus valahová a földművesek és az iparosok közé helyezhető.⁴¹

⁴¹ Akárcsak a nagyrészt szénégetésből élő és fejlődő Farkaslaka esetében (lásd Kínda–Peti 2004: 203–225). Érdekes módon a szintén természetkielő tevékenységet folytató nagyborosnyói téglavető cigányokat – talán etnikai identitásuk miatt? – lenézik a faluban (Kínda 2007b: 597–622). A társadalmi elismertség feltételeit és mutatóit a későbbiekben elemzem.

8. Státus és megbecsülés

A mészégető mester megítélése során figyelembe veszik a szakértelmét, azt, hogy mennyire *régi mester*, az általa előállított mész minőségének hírét, s nem utolsósorban azt is, hogy történt-e munkabaleset, vagy figyelmetlenség okozta anyagi kár – például, hogy dőlt-e össze katlan a gazda keze alatt. Ezen kritériumok alapján az egyik munkás számításai szerint csupán tucatnyi olyan ember van a faluban, aki mészégetőként vehető számba; ismeretei és a rábízott valamennyi munkafázis tisztességes elvégzése alapján magát is ebbe a csoportba sorolja. *Tizen, tizenketten vagyunk, amelyikek be tudjuk rakni. Mindenki nem érti. Hát olyan patronok, teszem fel V. Á., érteni érti az égetést, de nem tudja berakni. S a szülei is, az ókori ízjei is mind meszesek vótak, de nem tudja. Odafigyelés kell. [Ő valami egyébbel is foglalkozott korábban?] Az semmivel se egyébbel, csak evvel. (2)*

8.1. Szakértelem

Vargyason úgy tartják, a komoly tudású mészégetőt terméke minősíti leginkább: egyszerűen az a jó meszes, aki *jó meszet éget*, a lehető legkevesebb kiégetetlen kőveszteséggel. A jó mészégető *érti a tüzelést, tudja, hogy hova, [a katlan] melyik sarkaiba rakja a tüzet, felmegy, megnézi a tetejét, tudja, hogy most már most ott nagyjába ki van égve a mész, mássik felire tolja be a fákat, hogy na most mennyen arra a tűz, körbe mindig kell figyelje. Mikor má osztán a 24 órát meghaladta az égetés, akkor má kezd alakulni, má a tetején mutassa, hogy vannak olyan rózsaszínű vagy kicsit sötétebb, a begyúlt kő, akkor azt az oldalt még tüzelni kell. Úgyhogy ez es egy elég kucifántos mesterség. (5)* Az sem mellékes tényező, hogy kitől tanulta mesterségét: nagynevű, régi mestertől vagy a foglalkozást innen-onnan felszedő mészégetőtől. Bár nem tartják etikusnak leszólni a vetélytárs termékét, az *újonc* mészégetőt a szakemberek nem tartják nagyra: *Ki mondta? [...] Ők sohase égettek jó meszet, menj el... [Csak tudja akkor, hogy ki nem éget jó meszet...] Én nem kell megnezzem, reanezek, a remorka, benne van, innen megmondom milyen. [Nem kell megfogja?] Én nem, nem egyáltalán. (1)*

8.2. Régiség

A faluban a 20. században lényegében egyetlen olyan mészégető volt, aki az államosítás előtt néhány évvel már égette a meszet, majd a kollektív keretei között munkakönyves alkalmazottként mintegy négy évtizeden át, sőt a rendszerváltás után ismét visszatért saját katlan működtetéséhez. A szakmában eltöltött évtizedek és a keze alól kikerülő mész minősége méltán hozzájárultak elismertségéhez. *Na a vót, itt ecce nálunk Vargyason ő vót a legjobb, ő, F. bácsi. S úgylehet a legrégibb ember es evvel a munka szempontjából.* (2) A legtöbb jelenlegi idős mészégető már gyermekkorától kezdve a család tagjaként szocializálódott a mesterségbe, általában az apa, nagypapa keze alatt sajátították el a munka fortélyait. A faluban őket tartják a szakma igazi mestereinek.

8.3. Szervezési készség

Megfigyeléseim alapján a komoly mészégető fölötte áll a munkafolyamatnak és az alkalmazott napszámosoknak, koordinál, tökéletesen összehangolja a termelői és az értékesítési munkát – a meszet égetés után egyből a felvásárló járművére rakodják –, ugyanakkor előrelátó módon kalkulál, és lehetőség szerint előkészíti a soron következő egy-két munkamenethez szükséges nyersanyagot. Az adatközlő által fennebb említett gazda ugyan állítólag nem tudja *bébótani* a katlant, stabil anyagi helyzete viszont lehetővé teszi, hogy egy-két katlanra való fát előre megvásároljon és a kemence körül felhalmozzon. [A fát előre megvásárolják?] *Megvásárolja, hogyne. Egy-két katlannal örökkéig meg szokta ő vásárolni. Csak ezek a P. bácsiék [a saját gazdája – K. I.] má üdősek mind a ketten, s nem úgy rendezik bé, mint ezek a fiatalok. A követ es, a fát es... (2)*

8.4. Emberség

A jó gazda személyéhez hozzátartozik az emberséges, megértő magatartás a napszámosaival szemben, amelyet a közösen, patrónus–kliens viszonyban végzett munka időtartamával is le lehet mérni. *Hét éve elmúlt, hogy P. bácsival. [...] Nekem nem rokonjaim egyáltalán, de már annyira, mintha apám s anyám vóna! [...] Nem tudom, oda bé az út alá járt-e fel,*

csak itt a falu között van V. Á., ezek mind rókonyok, testvérek. S avval itt, csak ebbe a katlanba kilenc évet dolgoztam. (2)

8.5. Józsanság

A mészégetői munka alapvető kritériumai közé tartozik a mértéktartó alkoholfogyasztás. *Met ez olyan munkahely, hogyha szeszöl, evvel foglalkozik, akkor nem tud jó meszet égetni.* [Hogyha iszik?] *Hogyha igen. De ha nem szeszöl, s odafigyel, s csinálja, akkor jó kell, hogy legyen. Mondom én, mennyi üdeje foglalkozok én véle, de többen vannak üdösebbek, ezek a V.-k, sose sikerült, hogy beduvasszam, vagy ne égessem jól.* (2) Tekintettel arra, hogy a mészégető a szabadban, erdőn dolgozik, tehát nem köti semmiféle szabályozás az italtól való tartózkodáshoz – például nem vezet autót –, a jó erőnlétet legtöbbször a pohár szesz ital, főleg pálinka fogyasztásának tulajdonítják. Ahhoz azonban, hogy az erőnlét és az éberség is optimális legyen az éjszakai égetések alatt, a mérsékelt ital-fogyasztás szigorú betartása szükséges. Egyik gazda tapasztalatból tudja, hogy mennyi a munkása egyszeri adagja: *S.-nak nem kellett pálinkát adni vaj egy pohárral, de többet gátá. Részögdött meg.* (1)

Bár többen nagy ivók hírében állnak, a mészégetők és a munkások igyekeznek visszaszorítani az égetés idejére a szeszfogyasztást, mivel nagy a tétje a munkájuknak: veszélyes, ugyanakkor nagy anyagi kár keletkezhet. Részegség miatt történt végzetes balesetről nem tudnak a faluban, viszont az állandóan elhangzó anekdoták közé tartozik az az eset, amikor az ittas mészégető egymás után háromszor *duvasztotta* magára a katlant berakás közben. [Volt, hogy valakiket odaütött rakás közben...] *Ja igen, igen.* (nemt) *Hát ők akkor meg vótak részögdöve, osztán odaszorította vót az öreget.* [Nem lett semmi bajuk?] *Nem, jó mészégető vót az, I. bácsi.* (5)

8.6. Éberség

A mészégetőt az éjszakai tüzelés során mutatott kitartása is minősíti. Lényegében olyan személy nem is égethet meszet, aki elalszik égetés közben, mivel a *leszakadt* tűz felélesztve sem tudja többé kiegészíteni az időközben megedződött követ. *Hát ha véletlenül, mondjuk, mellette elaluszik éjjel, az egyszer ha a tűz kialudt, abból soha mész nem lesz. Megedződik, abból mész nem lesz.* (5) Leginkább az újonc munkásokat figyelni éberem a

gazda, azokat nem is engedik magukra tüzelni. [Olyan volt-e, hogy valaki nem tudta kiégetni a meszet?] *Kerül, kerül, vót velem es olyan, fel nem ébredt vóna, éjjel vót, ő úgy aludt, hogy kétszer a katlant megraktam, s még akkor se ébredt fel.* [S ha mondjuk valaki embere magának, akit odafogadott, hogy égesse ki, a meszet elrontja, akkor ki kell fizesse?] *Egyszer fizette ki. Én ügyeltem arra, felébredtem arra. Egy olyan embörrel vótam, még azt es hallottam, olyan ébren aludtam, hogy a katlant rakta meg.* (1)

9. Cigány mészégetők?

A vargyasi mészégető ipar bemutatása során a természeti feltételek, a nyersanyag, a technológia, az értékesíthetőség, valamint a mindebben érintett társadalmi közeg életstratégiájának feltárásában és bemutatásában még egy fontos tényezőről szólnom kell: a humán erőforrásról. Korábban utaltam arra, hogy a magyar gazdák mellett dolgozó munkások javarészt a falu szegényebb cigányai közül verbuválódnak. Ezért a mészégetők között a faluban élő cigányok megítélése annak függvényében mozdul el a pozitív vagy negatív pólus irányába, hogy az illető cigány dolgozik-e, részt vesz-e a mészégetésben, és abban milyen szakember, illetve mennyire megbízható munkát végez. S nem utolsósorban azt is figyelembe vesszük, hogy lehet-e adni a szavára, betartja-e a gazdával kötött szóbeli egyezséget (például egy tervezett katlan égetésének kezdő időpontját stb.).

Nem tisztáztott, hogy Vargyas tradicionális mesterségébe a falu cigány családjai mikor kapcsolódtak be. Ugyan az egyik gazda úgy tudja, hogy Vargyason egy cigány ember égette elsőként a meszet, és a faluban tőle tanulták a mesterséget, a vargyasi unitárius templom építésére vonatkozó 19. század eleji forrásokban cigány foglalkoztatására csak a téglavetés kapcsán van példa (ott „tégla vető cigány”), a székely mészégetőket a nagyobb megbecsülést jelző „mész mesterek” kifejezéssel illették.⁴² Feltételezésem szerint valamikor a 20. század elején alkalmi munkásokként kerülhet-

⁴² Az 1814-es kifizetések között: „2do: A téglavető cigánynak”, öt sorral alább pedig „8vo: A mész mestereknek...” Vargyasi Egyházközségi Jegyzőkönyv töredéke 1813–1818, Vargyasi Unitárius Egyházközség Irattára. Az átírt dokumentumok önzetlen átengedését köszönet illeti Fehér János művészettörténész.

tek kapcsolatba a mesterséggel, az említett Miska nevű mesteren kívül a megkérdezettek nem tudtak az 1989-es változás előtti időszakból cigány mészégetőket említeni. A kommunizmus éveiben a kollektívnek termelő néhány gazda csak munkásként dolgoztatott falubeli cigányokkal.

A narratívák alapján úgy tűnik, a vargyasi cigányok a rendszerváltás után fordultak nagyobb számban a mészégetés lehetőségei felé, legtöbbször továbbra is napszámos munkásként dolgozott. Jelenleg olyan család is van, amely 15–20 éve többnyire ugyanannak a mészégetőnek az állandó munkása, az itthoni munkák szüneteiben pedig Magyarországon egészíti ki jövedelmét.

A már említett patrónus–kliens típusú, szoros együttműködésé alaku-
ló több éves informális viszony a munkaszezonon kívüli kölcsönös alkalmi segítségekre is kiterjed. Általában a gazda élelemmel segíti a rászorult munkásának családját, akiktől cserébe lojalitást, megbízhatóságot, egy-egy soron kívüli megrendelés esetén mozgósíthatóságot vár el. [Vannak családok, akikhez örökök ugyanazok a cigányok járnak.] *Há igen, há például itt fent V. F.-nél, ott más, ott megvannak az emberek, amelyikek rendszeren, azok mennek mindig dolgozni. Négy-öt embör, hat embör, ott is két katlan van.* [Még egyebet is adnak pénz mellett?] *Há szoktak ezek, ugye tavasszal bárán van, adnak egy báránt, adnak egy juhot vagy sajtot adnak.* (5)

A szoros gazdasági kapcsolatok példáival szemben számos narratíva a cigányok által becsapott gazdákról szól. Némelyik mészégető éppen azt nehezményezi, hogy munkása számára a fizetésen felül még teljes ellátást is kellett biztosítson, s mindaz ellenére a munkás cserbenhagyta jötevőjét a szükségben. *Nem érte meg, met nem vót kivel csinálni s... ezekkel a cigányokkal itt Vargyason, ugye, nem kaptunk akkor más napszámot. Azoknak vásároljad az élelmet, vásároljad a cigarettát, vásároljad ezt, vásároljad azt, nehéz, nehéz. Akkor olyanok vótak, hogy előre má jöttek, hogy adjak pénzt, me hónap jó dolgozni. Odaadtam a pénzt: vagy jött, vagy nem.* (5)

Két tapasztalt idősebb mészégető még markánsabban fogalmazta meg kirekesztő véleményét: *Neköm nem vót cigány, neköm rendes vargyasi magyar ember vót. Én nem szerettem a cigányt.* [Miért?] *Hát azé, met azoknak mindent kellett adni. Azoknak ételt, italt, pénzt, mindent! Egy más, rendes ember eljött, a tarisznyába hozta az élelmet, me bérakta, kiégettük, akkor adtam a tiszta pénzt. Akkor es jól járt, s az es jól járt...; illetve: [Cigányokat nem alkalmaz?] *Én??? Cigányt? Neköm magyar embörök vótak!* (1)*

Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a hosszú idő alatt kiválóan elsajátították a munkafázisokat, olyannyira, hogy lényegében az idős gazdának például ők égetik a meszet, nem mertek belevágni saját vállalkozásba. Egyrészt szerepe lehet ebben a hiányzó infrastruktúrának (autó, fogat), az engedély-megszerzés procedúrájának, a bizonytalannak tartott felvásárlásoknak, de akár az adók és a hivatalos papírmunka egyfajta miszticizálásának is a székely gazdák részéről. Többen hangoztatták, hogy nincs olyan kiépült bizalmi kapcsolathálójuk, amely törekvéseikben támogatná, adott esetben a helyi tanácstól és a székely gazdáktól sem várhatnak segítséget. *Hát ezen, így ha nincsen fogatja, vagy járműve, valami, autó, kocsí, beszerezze ezeket a dolgokat, nem érdemes vele foglalkozni. Me erőssen sok kiadás van vele. Erőssen sok. [...] Hát lehet ismerős es, me az es megkéri azt a pénzt, amit ő fuvarozik, de így ahogy van az öreg es, P. bácsi, lova van, szekere van, a követ meghordjuk, a fát meghordjuk, kiadás nincsen. De ha nincs egyáltalán semmi olyan jármű, hogy termeljünk követ, fát, mindent, akkor sok a kiadás, nem érdemes vele foglalkozni. S az adó... (2)*

Mindezzel szemben az ellenpéldák száma is szaporodik: 2000-ben egy cigány saját katlant épített nem messze a falutól, s két év múlva újabbat emelt a jól menő üzlet bővítése céljával annak tőzsomszedságában. Vállalkozásában munkásokként szintén cigányokat alkalmaz. Bevallása szerint korábban is mészégetők mellett dolgozott, így sajátította el a szakma fortélyait. Az indulása óta eltelt időszak erőfeszítéseinek köszönhetően a lokális köztudatban elfogadott mészégetőként van jelen. 2007-ben egy vargyasi cigány *újoncként* vágott bele a mészégetésbe, a tapasztalt mészégetők rosszallása ellenére. Azóta már elterjedt a faluban a hír, hogy a kezdő által rakott katlan *összeduadt*, majd nem égett ki rendesen a berakott mészke. Úgy tűnik, a több évszázados hagyomány által szentesített székely erdei iparhoz kezdő cigányoknak alaposan fel kell készülniük a többség rosszalló és visszahúzó magatartására. Számukra – különös módon – a modernizáció egy tradicionális mesterségbe való szocializációt hozta, amelynek jövedelmét ugyanúgy külföldön megkeresett pénzekkel egészítik ki, mint más hagyományos ágazat cigány etnikumú termelői – például az említett nagyborosnyói téglavető. A ritka kilépések és a jellegzetesen magas fokú kötődés a lényegesen kevesebbet jövedelmező természetkiélő mesterséghez azonban nem teszi lehetővé a tőke téglavetőkéhez hasonlóan látványos felhalmozását; a mészégetésből nyert pénz a vargyasi cigányok számára csupán a szűk megélhetést biztosítja.

10. Normálison megélnék belőle...

Nemcsak a székely mézégetők, de a vargyasi falubeliek is azon a véleményen vannak, hogy a mézégetésből csak megélni, meggazdagodni nem lehet: *Há vannak ezek a V. Á.-ék s J.-ék, egyikmáskik, azoknak honn van az emberik es, jól, jól van kuncsaftja es, el tudja adni....* [Valaki gazdagodott-e meg ebből?] *Ebből eccer nem. Ebből eccer nem! Negyven, negyvenegy esztendő vagyok, de még nem hallottam... Nem, nem. Az a másik, hogy erőssen nehéz munka, eccer én tudtom szerint ilyen munkát, ilyen nehezet, mint ez... De muszáj csinálni, muszáj csinálni. Me ha nem vóna muszáj, akkor nem csinálnánk.* (2)

A mézégető dinasztiai tagjai is a tisztas megélhetést és a kényelmes életkörülményeket biztosítják tevékenységükkel, kirívó felhalmozást nem tudnak megvalósítani: *...megélnék belőle, nem igaz, hogy nem élnek meg belőle, elég normálison megélnék belőle, de egyszer, hogy meggazdagodjon, valaki egy nagy házat építsen s látszódjon, hogy ez itt mézégető lakik, a lakáson, olyan nincs.* (5)

Úgy tűnik, itt is ugyanaz a piaci stratégia és gazdasági vonzata figyelhető meg, mint egyéb termelő jellegű tevékenységgel kapcsolatban: az, hogy nem a termelő, hanem a forgalmazó könyvel el nagyobb jövedelmet. A vargyasi meszet 1990 óta leginkább székelyudvarhelyi cégek vásárolják fel. Mézégető adatközlőnk olyan személyt is ismer, akinek egy technikai újításba való befektetése során vállalkozása igen jövedelmezővé vált: [Gazdagodott-e meg valaki a mézégetésből?] *Itt egyszer Vargyason még nem, senki sem.* [S máshol igen?] *Például, én őszintén megmondom: van Udvarhelyt egy valaki, az Magyarországon dolgozott s hozott vót – az 1990-es évek elején – hozott vót egy mézszótó gépet, azt vásárolt s ő neki fogott. Általába ő szokta innét Vargyasról felvásárolni a meszet, de ő aztán biztos, hogy meggazdagodott, de úgy, hogy katasztrófálisan.* Ugyanennek a stratégiának a sikerességét erősíti meg egy másik beszélgetőtárs is: *Erőssen egy sem, egy sem. Meggazdagodott az, aki tőlem megvette a meszet, eloltsa, hogy ő adja el. Az meg.* (5)

A mézégetéssel kapcsolatos piacorientált magatartást jelenleg a faluban egyetlen vállalkozó szemlélete tükrözi: ő maga nem éget meszet, vállalkozásával azonban igyekszik részt találni a termelők és a felvásárlók tábora között azzal, hogy a vásárlói igényekhez igazítja ajánlatát. Helyi lakosként könnyebben jut megegyezésre a mézégető gazdákkal. A felvásárolt meszet

a saját portáján ásott mészgödörökben oltatja be fizetett munkásokkal. *Annak jobban megéri, me úgy számítsa maga, hogy ebből..., így ebből a kőből kiégetve egy kilóból lesz három kiló.* (1) Jövedelmét ezzel a művelettel a falubeliek számításai szerint mintegy megháromszorozza. *Há itt például van egy vargyasi szomszéd, ő nem éget meszet, ő csak óccsa a meszet, ő megveszi a mészégetőktől, megvásárolja a meszet, otthon béóccsa, utána zsákolja. [...] Neki jobban megéri, háromszorosán tudja eladni, ő nem kell vásároljon sem fát, ő nem kell bérakassa hat emberrel a katlant, nem kell tüzeltesse harminc órát, negyven órát, mennyit, attól függ, milyen a katlan minősége. Ő béóccsa, két emberrel jó nyugodtan béóccsa, annak megvan a haszon, a jövedelem. Abból jó a pénz.* (5) A sikeres példának egyelőre nem akadt követője a faluban, bár úgy vélik, igazából így kellene a piaci követelményeknek elébe menni, a jobb áron eladható oltott mész forgalmazásával. Könnyen felismerhető – akár az államosítást megelőző időszak példáján is –, hogy a szorosabb kooperáció a mészégetők és egy kialakuló helyi forgalmazó csoport között hosszabb távon akár több tucatnyi család megélhetését biztosíthatná. Ami azonban gátat szab a termék közös értékesíthetőségének: a konkurenciaharc és az egyéni érdekek.

11. A konkurencia rendesből minden szakmába megvan

Említettem, hogy új mészégető megjelenése helyi viszonylatban szakmai féltékenységet, rivalizálást szül, amely esetenként rosszindulatú viszonyulásokat eredményez. Öregek visszemlékezései szerint régen is megvolt a konkurencia a mészégetők között, olyan eset is történt, hogy éjjel a határból hazafelé igyekvő mészégetőre hátulról rátámadtak és megverték haragosai. A támadókat felismerte az áldozat. Mészégetők voltak.

Nemegyszer az is megesett, hogy a haragos felek a mészégető katlanban kárt téve vezették le felgyülemlett sérelmeiket: *Kidúvasztották ott az irigy embörök, mentünk, hordjunk követ, hát le van dúvasztva.* [Ki lehetett?] *Azt nem lehet tudni, sok irigy, hitvány ember van.*⁴³ (6)

Egyik beszélgetőtársam szerint az engedélye kiváltásakor és mészégetőként való indulásakor nem illet volna kényszerhelyzetbe hoznia a régeb-

⁴³ Az egyik mészégető katlan mellé botra támaszkodó embert imitáló szalmabábút helyeztek, hogy távolról úgy tűnjön: a gazda ott van a katlannál.

bi mestereket tanácsok kérésével, hisz nem szívesen darabolták volna apróbbra a felvásárlók csoportját és ezáltal jövedelmüket. *Nem akartam azét megkérdezni, azé, me tisztába vótam azzal, hogy a meszeriát nem árulja el senki sem. Lehetséges, ha kértem vóna egy véleményt, eltérítettek vóna egy másikra, hogy mit tudom, ne sikerüljön vagy ne tudjak belealakulni ebbe a dologba. Én azt mondtam, én nekifogok, tudom, hogy kell...; Ez a konkurencia rendesből minden szakmába megvan. Nem igen árulja el, aki olyan ember.* (5)

Az utolsó, cigány származású *újonc* mészégető vállalkozását például már kezdettől kétkezdéssel figyelték és elleneztek. *Egy újonc építette a katlant, s arra haraguttak, hogy né belészőkött, hogy se fogat, se traktor, se kocsi, semmi, s mégis nekifogott, de mamáj napig es csinálja az es, nincsen se lova, se szekere...* (2) Úgy tűnik a korábbi példák alapján, hogy egy idő elteltével a helyi mészégető közösség alternatíva híján elfogadja a kívülről érkezőt, amit leginkább a csoportjukat homogenizáló mészégető megnevezés használatával juttatnak kifejezésre.

12. Munka és ünnep

Vargyason a mészégetők időbeosztására a munkahét maximális kihasználása és a vasárnap megülése jellemző. Az égetési munkákat igyekeznek úgy szervezni, hogy lehetőleg vasárnap ne dolgozzanak: leginkább akkor örülnek, ha szombat délre sikerül berakni a katlant, hogy alája majd hétfő hajnalban gyűjthassanak be. Ezt a hagyományosnak tűnő időhasználatot a munkaidő beosztásának tradicionális etnográfiai értelmezésében egyrészt az úr napjának munkaszüneti napként való felfogása magyarázza (vö: Paládi-Kovács 2001: 139–150), modern korunk gyakorlatában azonban inkább a jól megérdemelt pihenés napjaként emlegetik Vargyason, amelynek szakrális töltetét a falubeliek templomjárása biztosítja. Ilyenkor a mészégető család bőségesebb étkezéssel ünnepli meg az elmúlt hét munkáját és készül a másnapi munkakezdésre.

Alkalom adódik ilyenkor italozásra is, hisz a munkával töltött hétköznapokon, főleg égetéskor, fokozott mértéktartás kívánatos a balesetek és károkozás elkerülése végett. *Met ez olyan munkahely, hogyha szeszöl, evvel foglalkozik, akkor nem tud jó meszet égetni. [...] A fát, méter fák vannak, azt be kell rakni, ilyen bolthajtásba jön össze a katlan. S abba kell*

a fákat rakni. Egy olyan követ megütött... s vége. Akkor vége! A kiadás, amit kötött, s a napszámosoknak amit adott, minden elment... (2)

A mértéktelen italfogyasztástól eltiltó etikai kódexet ugyan minden mészégető magáénak vallja, a mindennapi gyakorlatban azonban meglehetősen sűrűn fordulnak elő a szabályok megszegésének esetei is. Amennyiben az ittas állapotban bekövetkező baleset, konfrontáció nem jár súlyos következményekkel, úgy az esemény rövid idő alatt a közösség narratív diskurzusába anekdotaként, gyakran felelevenített tréfás történetként kerül be. Mint például a korábban említett eset: [Volt, hogy valakiket odaütött rakás közben...] *Ja igen, igen. (nevet) Hát ők akkor meg vótak részögdöve, osztán odaszorította vót az öreget. (5)*

Szinte mindegyik katlan mészhez események, kalandok sokasága fűződik, amelyek pikantériája épp az eltúlzott *szeszölés*ben rejlik, s így a legtöbb mészégető élettörténete nevetve mesélt, kivételesen érdekes eseményekkel telített. A néhai leghíresebb mészégetőről a mellette nevelődött középkorú unokája idézett fel anekdotát: *Elementek vót Uzonkába, elvittek egy szekér meszet s bémentek ott a Hatod alatt a kabanába. Megrészögdöttek, ott valami cigányok látták, hogy sok pénz vót náluk. Le Bacon felé szekérral mikor jöttek – meg vótak a szekér derekába részögdöve –, felültek azok es a szekérre, a pénzt elvették, úgy lehet még pofon es verték őket, a pénzt es elvitték, azt mondja az öreg, jobb lett vóna, ha a Vargyas patakába beléduvasztotta vóna (nevet). (4)*

Nemcsak a munka végeztével, hanem általában már a munka megkezdésekor igyekeznek gondoskodni arról, hogy a szusszanásnyi szünetekben legyen kéznél egy pohár ital az erőgyűjtéshez – mutatnak rá a mészégetők. *A pénz az öregnél vót mindig a belsőbe, úgy mondta, bugyeláris. S akkor a munkatársaknak elmentem ott a réten ki Olasztelekre, vót egy olyan nagy hátizsák, sörrel megraktuk, mindegyiknek szánkós vodkát... azt szerette az öreg, a színes pálinkát nem, csak a fehéret, Monopol vagy szánkós vodka. (4)*

A terhelés – a kiégett mésző kisedése – végeztével a határból hazatérőben az útba kerülő kocsmáknál is illik megállni, ahol a gazda áldomást fizet, *megtiszteli* a munkásokat. Adatközlőm arra is rámutat, hogy a kemény munkával megszerzett pénz a mészégetők nemcsak a mindennapi gondok enyhítésére, a megélhetésre fordítják – bár ez az elsődleges, felhasználásában nagy szerepet szánnak a ceremóniális beruházásoknak: az emberi kapcsolatok ápolásának és a családi-baráti közösségekben szervezett

ünneplésnek, italozó mulatozásnak is. *Má a régi mészégetőknél megvót ez, hogy minden katlan mész az meg vót ünnepelve. Most es úgy van. V. F.-nél például, ők aztán még úgy es van, hogy egy katlan mész ára reamegy, addig ünnepelnek. Ha elfogy a pénz, akkor rakják esmen bé s égetik ki.* (4) Ezáltal folyamatosan újratermelik a közösségen belüli szimbolikus pozíciót és újradefiniálják a munkásaikkal és a falubeliekkel kiépített emberi-társadalmi kapcsolatokat is.

13. Összegző

Bár a korai tudósítások a néhány évtizede közölt forrásokhoz hasonlóan a mészégetés kapcsán azonos, negatív jövőképet tártak a hosszú távú iparúzés elé, ezek megfogalmazása óta rendületlenül zajlott az égetéséhez szükséges mész és fa beszerzése a környékbeli területek, bányák és erdőségek kitermelése által. Véleményem mégis megegyezik a korábbi meglátásokkal: az erdők rohamos fogyásával és a mésző magáncélra történő kitermelésének korlátozásával e hagyományos népi mesterség hosszabb távon visszaszorulásra, felszámolásra ítélt. „Mert e lakosok sok szép erdejüket a sok meszeléssel elpusztították, sőt az egész Rika rengeteg erdeje is úgy megfogyott már, hogy többé nem *Rikának*, hanem *Ritkának*, gyérnek neveztetetik. Hogvis ne, mikor itt a mészégetéssel, csak közép számítással minden esztendőben ötezer szekér fa fogy el tűzi fán kívül s pedig mi a hasznon a mészégetésben is egyéb, mint megszokott rossz kevés egyszer másszori haszon mellett tíz annyi kár és annak hordozásával egybekötött erkölcstelenség s szerencsétlenség. Nem akarok e tárgyban bővebben ereszkedni, mert a mész is kell a hazában éppen a jobb építésekre nézve is és a karácsonyfalvi mész a leghíresebb az egész hazában”⁴⁴ – írta bő másfélszáz évvel ezelőtt a székelyföldi utazó.

A jelenlegi, frissen épült vagy felújított, szaporodó mészégető katlanok arra utalnak, hogy a vargyasi mészégetők a minimális gazdaságosság mellett gazdasági alternatíva híján a természetvédelmi megszorítások, a törvények szabályozásai és a lokalitás nyújtotta feltételek, „kiskapuk” közt ügyesen lavírozva megélhetésüket továbbra is a széles körben keresett mész előállításával próbálják előteremteni.

⁴⁴ Kiemelések az eredeti szövegben is (Jánosfalvi Sándor 1942: 42–43).

A dolgozatban igyekeztem kihangsúlyozni a lokális népi ipar regionális jelentőségét, amely – Hermann Bausinger nyugat-európai viszonylatú⁴⁵ és Oláh Sándor székelyföldi vonatkozású⁴⁶ megállapításai mellett – egyúttal újabb cáfolata a tradicionális falu mint önmagába forduló zárt organizmus elméletének.

Az elemzés során megfigyelhető, hogy a mézészeti hagyományokat alapjaiban nem változtatták meg a 20. századi politikai korszakok, azok csupán művelőinek táguló-szűkülő köreit befolyásolták. Az itt felvillantott nyílt konfliktusokon vagy a latens rivalizáláson túl a vargyasi mézészetők valójában máig egységes csoportot alkotnak, nemcsak a kutató szemében, hanem választott életstratégiájuk és mindennapi gondjaik, célkitűzéseik viszonylatában is. Megfigyeléseink szerint amikor egy *gazda* úgy vélekedik falubelijéről, hogy *az is mézészető*, gesztusával nemcsak a másik szakmai elfogadását fejezi ki, de a közös sorsot megélt meszesek csoportjának a behatárolását is elvégzi.

A felvillantott élettörténetek és a felidézett sorsesemények bemutatásával a vargyasi mézészetés 20. századi történetének egyes fejezeteit kívántam kivonatolva emberközelbe hozni. Eddigi összefoglalásom a kutatási periódus rövidsége miatt nem lehet teljes. Reményeim szerint az erdei ipar eszközkészletét, technikáját és működési elveit kiválóan leíró pozitivistá és funkcionalista szempontú korábbi közlemények (Kardalus 1980, Kardalus 1981, Paládi-Kovács 1988) mellett (amelyek tudomány-szemléleti hagyományát részben itt is igyekeztem továbbvinni) az életstratégiákat feltáró és narratívákat elemző társadalomnéprajzi-antropológiai megközelítés egy lépéssel közelebb vitt az organikus mézészetői kultúra és az e köré rendeződő társadalmi csoportok életmódjának és mentalitásának megismeréséhez.⁴⁷

⁴⁵ Bausinger példákon keresztül utasítja el azt a már-már klasszikusnak számító elméletet, mely szerint a történelmi múltban az archaikusabb falvak magukba zárva éltek, elszakadva, kizárva a szomszéd települések társadalmi-gazdasági interakcióiból (Bausinger 1995: 53).

⁴⁶ „Minden látszat ellenére, a székelyföldi agrárvidék nem változatlan újratermelési rendszer, a falu nem hagyományokba merevedett, zárt társadalmi totalitás, hanem differenciált társadalmi alakzat, amelynek termelőtevékenysége az aktuális feltételrendszerben kulturálisan alakított.” (Oláh 2004b: 136).

⁴⁷ Itt köszönöm meg Tánzos Vilmosnak a dolgozat korábbi változatához fűzött lektori észrevételeit.

Adatközlők

- (1) – aktív mészégető, az 1940-es évektől folyamatosan éget, 77 éves
- (2) – cigány munkás, 1986-tól éget, 41 éves
- (3) – aktív mészégető, 1952–1990 között nem égetett, 86 éves
- (4) – alkalmi segítség, mészégető család tagja, hivatalnok, 40 év körüli
- (5) – egykori mészégető, 1996–1999 között égetett, kőműves szakember, 45 év körüli
- (6) – (1) mészégető felesége, segítség, 70 év körüli

Szakirodalom

BAKÓ Ferenc

1963 A Bükk hegység mészégetőinek munkaszervezeti formái. *Az Egri Múzeum Évkönyve* I. Eger, 297–315.

BALASSA Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest.

BÁNYAI János

1938 *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai* I. Könyvnyomda R. T., Odorhei.

BARABÁS Jenő

1991 Az erdő szerepe egy székely falu életében. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 153–157.

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris-Századvég, Budapest.

BORDI Zsigmond Loránd – DÉNES István

1999 Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődrendszerében. *Acta (Siculica)* 1999/1. Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 175–188.

DÁVID József (szerk.)

1941 *Székelyföld írásban és képen*. „Kaláka” Könyvkiadó Vállalat, Budapest.

EMSzT – SZABÓ T. Attila (szerk.)

1978 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* II. Kriterion, Bukarest.

1982 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* III. Kriterion, Bukarest.

FÉL Edit

2001 A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. In: HOFER Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 27–87.

GAZDA József

1993 *Mindennek mestere. A falusi tudás könyve*. Püski, Budapest.

H. ALMÁSI és LÖVÉTEI SÁNDOR István

1832 Észrevételek a Magyar köz hasznu Esméreték Tárából. *Nemzeti Társalkodó*. I. félesztendő. Kolozsvár, 123–125.

HOFFMANN Géza

1901 *A Székelyföld kincsei*. Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsiszent-Györgyön.

JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos

1901 *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. Könyvnyomdája, Budapest.

JÁNOSFALVI SÁNDOR István

1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett II*. Minerva, Kolozsvár.

JUHÁSZ Antal

1991 Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás. *Magyar Néprajz III. Kézművészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 620–635.

KARDALUS János

1980 A homoródalmási mészégetés. *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion, Bukarest, 64–74.

1981 Mészégetés Csíkszentdomokoson. *Művelődés* 34. (8–9) 58–60.

KINDA István

2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelem-szerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 147–170.

2007a Vargyas mészégetői múltja és jelene I. Mészégető katlanok a Vargyas és a Hagymás-patak völgyében, és a Kövesútfeje (Pusztá) határrészben. *Acta Siculica 2007*, Sepsiszentgyörgy, 579–595.

2007b „A téglavetéssel erőssen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából. *Acta Siculica 2007*. Sepsiszentgyörgy, 597–622.

KINDA István – PETI Lehel

2004 Szenesek. A tradicionális erdőkielés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom* II. (2) 203–225.

KÓS Károly, dr.

1972 *Népelet és néphagyomány*. Kriterion, Bukarest.

KOVÁCH Imre

2003 A magyar társadalom paraszttalanítása európai összehasonlításban. *Századvég* 28. 41–65.

KOZMA Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Kiadja a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest.

OLÁH Sándor

2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. TLA – Közép-Európa Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2004a Gazdálkodásmód és életvitel. In: Uő: *Falusi látletelek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–32.

2004b A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után. In: Uő: *Falusi látletelek 1991–2003*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 128–138.

2008 Kliensek és patrónusok. Egy szocialista termelészövetkezet tündöklése és bukása. In: Uő: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 365–381.

ORBÁN Balázs

1868 *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból* I. Pest, 227–229.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1988 Népi mészégetés a gömör-tornai karsztvidéken. In: Uő: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben*. (Gömör néprajza, XIV.) KLTE Néprajz Tanszék, Debrecen, 51–70.

2001 Hagyományos közösségek időhasználatá. In: BARNA Gábor (szerk.): *Társadalom, kultúra természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére*. (Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 57). Karcag–Szeged–Szolnok, 139–150.

PETI Lehel

2004 Az agrárgazdaság poszt szocialista átalakulása a Kis-Küküllő menti falvakban. *Korunk. Posztkommunizmus – posztkolonializmus XV.* (12) 103–107.

POTSÁ József (szerk. biz. elnök)

1899 *Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére.* Kiadta Háromszék vármegye közönsége, nyomtatott Sepsi-Szent-Györgyön, a Jókai-Nyomda-Részvénytársulat nyomdájában.

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

SZÉCSI Antal

2005 *Falu a Látóhegy alatt. Vargyas község monográfiája.* Regiostar, Székelyudvarhely.

TAKÁCS Péter (sajtó alá rendezte)

2001a *Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból.* (Források Erdély Történetéhez, 1.) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

2001b *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból.* (Források Erdély Történetéhez, 2.) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

2002a *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.* (Források Erdély Történetéhez, 3.) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

2002b *Csík-, Gyergyó-, Kászonszék és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból.* (Források Erdély Történetéhez, 4.) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

SERES András

1983 Mészégetés az Észak-Persány hegységben és környékén *Művelődés* 36. (2) 28–30.

VÁMSZER Géza

1977 Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban. In: *Uő: Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 100–178.

Források

Egyházközségi jegyzőkönyv töredéke 1813–1818, 1819–1844. Vargyasi Unitárius Egyházközség Irrattára.

SÁLvt – Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 28. Scaunul Sepsi, Cutia I., nr. act. 3. (1802–1820), 4, 4 verso.

Mészégetés (kéziratos és géppel írt feljegyzések a vargyasi és a fülei mészégetésről). É. n. Székely Nemzeti Múzeum néprajzi dokumentumtára

Studiu privind dezvoltarea industriei mici a valorificării prin tipizare.

1987. Székely Nemzeti Múzeum néprajzi dokumentumtára

Adattár

Az alábbiakban a 2007-2008-ban felmért Vargyas- és Hagymás-patak völgyének, valamint a Kövesútfeje határrész katlanjainak, illetve a Rika- és Nádas-patak mészégető helyszíneinek a legfontosabb adatait teszem közzé. A katlanok számozása a térképek jelzeteire utal.

a) Katlanok a Vargyas-patak völgyében

A Vargyas-patak völgyében 2007. májusában 6 működő katlant találtam. Ugyanitt két, még a kollektív gazdaság idejében működtetett, 1992-ig üzemelő, nagyon romos kőkatlan tájba simuló nyomait figyeltem meg. Felmértem a legnagyobb, a 13 tonnás vargyasi katlan romjait, valamint dokumentáltam az egyetlen, új funkcióval felruházott, pincévé (!) átépített egykori katlant.

1. katlan. Tulajdonosa Vásárhelyi József.

Szimpla, cigánytéglából rakott katlan.

Méretei: az oválissá deformálódott kürtőnyílásának átmérő (belvilág): 110x190 cm, mélysége a párkányig: 220 cm.

Kapacitása: kb. 5 tonna mész kő kiegészésére alkalmas.

2. katlan. Szász András tulajdona.

Rostélyos, cigánytéglából rakott katlan a *Sáros* nevű dűlőben. Épült 2000-ben.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 190 cm, mélysége a párkányig: 280 cm.
Kapacitása: kb. 7,5–7,8 tonna.

3. katlan. Vásárhelyi Ferenc tulajdona. Rostélyos, cigánytéglából épült katlan. Ezen a helyen a kollektív építtette a katlanokat az 1950-es években, ebben a nagyszülők és a szülők égettek. A 1990-es évek közepén kijavították, 2007-ben az újabb javítás alkalmával megerősítették és megemelték a kürtő magasságát, rostélyossá alakították. Közvetlen közelében (5–6 méterre) áll a 4. számú katlan.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 200 cm, mélysége a párkányig: 280 cm.
Kapacitása: kb. 7,5–8 tonna.

4. katlan. Vásárhelyi Ferenc tulajdona.

Szimpla, cigánytéglából épült katlan. A kollektív építtette a 3. számú katlan mellé, 1994-ben a Vásárhelyi család kijavította és 2007-ig használta.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 210 cm, mélysége a párkányig: 250 cm.
Kapacitása: kb. 7 tonna.

5. katlan. Ifj. Vásárhelyi János tulajdona.

Rostélyos, cigánytéglából épült katlan. 2002-ben épült családi összefogással.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 230 cm, mélysége a párkányig: 290 cm.
Kapacitás: kb. 8 tonna.

6. katlan. Id. Vásárhelyi János tulajdona.

Szimpla, samott-téglából rakott katlan. Épült 1989-ben, azután már kétszer újjáépítették.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 180 cm, mélysége a párkányig: 230 cm.
Kapacitása: kb. 5 tonna.

Egykori katlanok a Vargyas-patak völgyében

(1) katlan helye – fűvel benőtt romjai maradtak.

Cserekőből rakott katlan volt, 1992-ig égettek benne, utána elhanyagolták, széthordták az anyagot más katlanok építésére.

(2) katlan – fűvel benőtt romjai maradtak.

Cserekőből rakott katlan volt, 1992-ig égettek benne, utána elhanyagolták és anyagát ennek is széthordták a szomszédos katlanok építésére.

(3) katlan – összedőlt. Id. Vásárhelyi János tulajdona.

Épült: 1972–73-ban, szimpla, cigánytéglából rakott katlan volt.

Méretei: szájszélesség: 300 cm, mélység: 300 cm.

Kapacitása: kb. 13 tonna.

(4) katlan – átépítették pincének. Id. Vásárhelyi János a tulajdonosa.

Épült: 1974-ben, pincévé átépítették, kibetonozták 1994-ben. Az intenzív állattartással foglalkozó gazda nyáron nagyobb edényekben itt tartja hidegen az ivóvizet, illetve itt tartja hűvösben az általa készített friss tejtermékeket, míg eladásra kerülnek. Ugyanitt raktározza a zöldségféléket is.

b) Katlanok a Hagymás-patak völgyében

A Hagymás-patak völgyében 5 működő katlant mértem fel.

7. katlan. Tulajdonosa Vásárhelyi Áron.

Szimpla, samott-téglából rakott katlan.

Méretek: a felső rész átmérője: 180 cm, mélység a párkánytól mérve: 280 cm.

Kapacitása: kb. 7 tonna.

8. katlan

2007-ben, samott-téglából rakott rostélyos katlan.

Méretek: szájszélesség: 210 cm, magasság: 270 cm.

Kapacitása: kb. 7,5–8 tonna.

9. katlan. Koréh Csaba tulajdona.

2000-ben épített, cigánytéglából rakott rostélyos katlan.

Méretek: szájszélesség: 190 cm, mélység 240 cm.

Kapacitása: kb. 7 tonna.

10. katlan. Tulajdonosa Koréh Csaba.
2002-ben épített, cigánytéglából rakott rostélyos katlan.
Méretek: szájszélesség: 220 cm, mélység 280 cm.
Kapacitása: kb. 8 tonna.

11. katlan
Rostélyos, cigánytéglából épített katlan.
Méretek: szájszélesség: 180 cm, magasság: 230 cm.
Kapacitása: kb. 5 tonna.

Valamikori katlan a Hagymás-patak völgyében

(5) katlan – fűvel benőtt romjai alig kivehetők.
Valószínűleg csereköből rakott katlan volt, anyagát széthordták.

c) Katlanok a Kövesútfeje (Puszt) határrészben

Vargyasnak ebben a határában két katlant mértem fel. Ezek közvetlen közelében időszakosan az utcabeli cigányok téglavető katlanokat is működtetnek.

12. katlan. Lázár Sándor tulajdona.
Szimpla, cigánytéglából rakott katlan.
Méretek: szájszélesség: 180 cm, magasság: 240 cm.
Kapacitása: kb. 5,5 tonna.

13. katlan Tulajdonosa Lázár Sándor.
Rostélyos, cigánytéglából rakott katlan.
Méretek: szájszélesség: 180 cm, magasság: 240 cm.
Kapacitása: kb. 5,5 tonna.

d) Működő katlan a Rika-patak mentén

14. katlan. Építője Fehér János.
Szimpla, csereköből (szürke andezit) rakott katlan. Épült 1996–97-ben.
Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 200 cm, mélysége a párkányig: 250 cm.
Kapacitása: kb. 4 tonna mészke kiégetésére alkalmas.

Egykori katlanok a Rikában

(6) katlan. Építette Fehér János és Szócs Bertalan.

Szimpla, cigánytéglából rakott katlan, cserekővel kijavították az utóbbi években. Épült 1994–95-ben.

Méretei: a kürtőnyílás átmérője: 230 cm, mélysége a párkányig: 300 cm.

Kapacitása: kb. 4,5–5 tonna mész kő kiégetésére alkalmas.

(7) katlan helye. Máthé György (Szócs) tulajdona volt.

Cserekőből rakott katlan volt, a kollektív megalakulásáig, 1952-ig égettek benne.

(8) katlan helye. Szócs Ferenc (Kadét) tulajdona volt.

Cserekőből rakott katlan volt, már az 1940-es években használták.

e) Katlan a Nádas-patak mentén

15. katlan

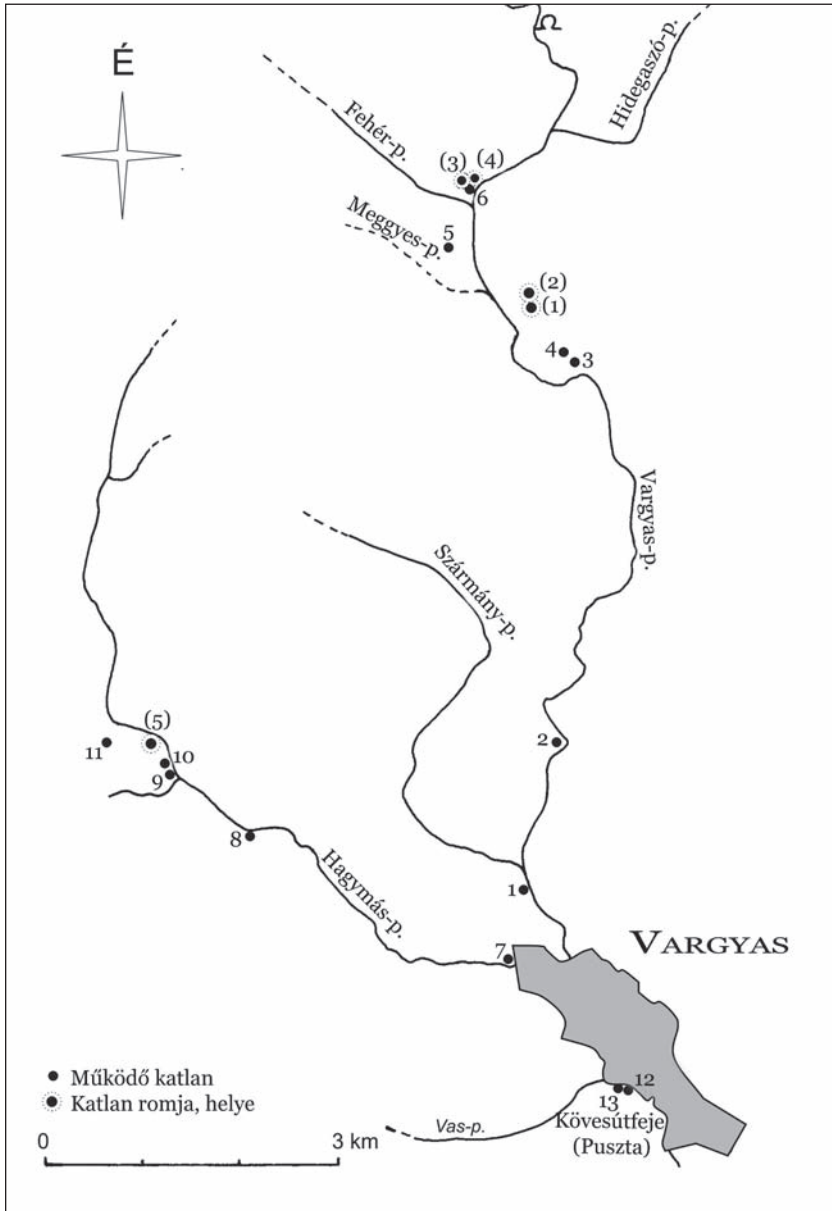
Szimpla, cserekőből épített katlan.

Méret: szélesség: 180 cm, magasság: 230 cm.

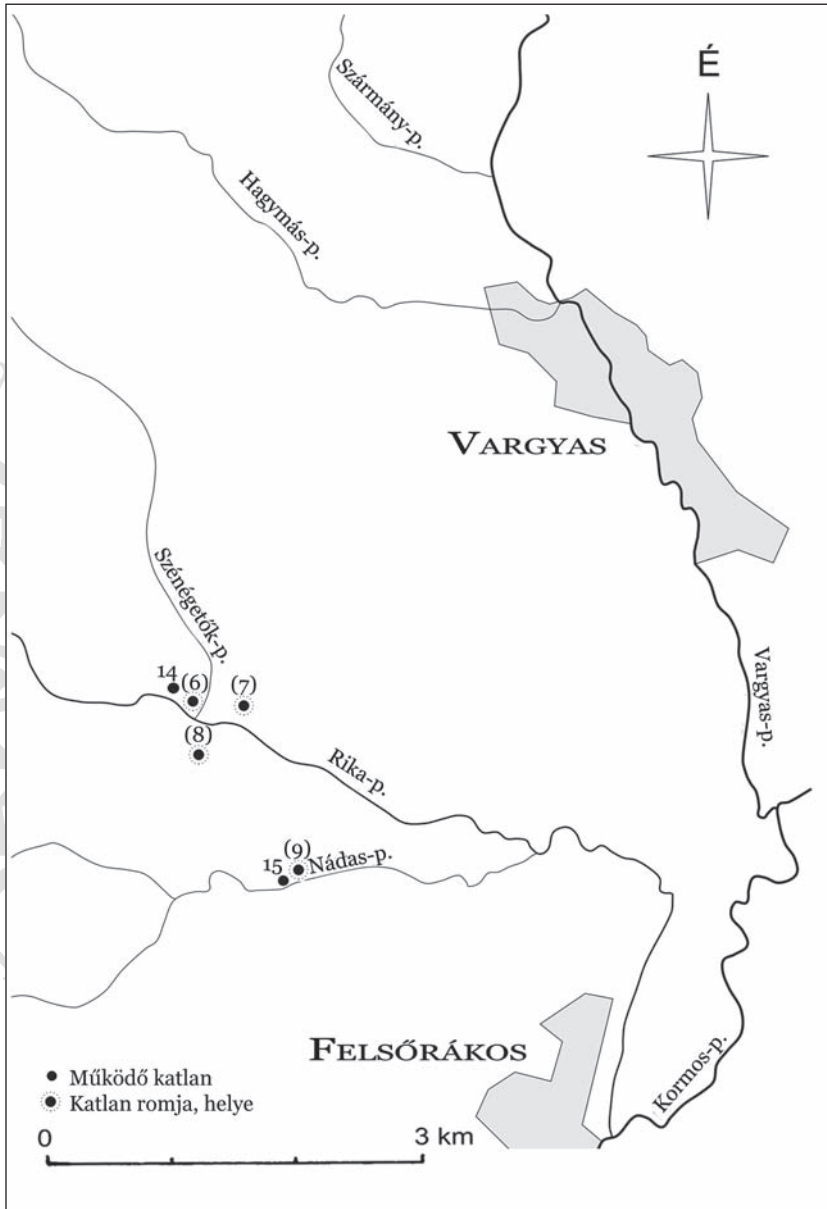
Kapacitása: kb. 5 tonna.

Egykori katlan a Nádas-patak mentén

(9) Beomlott, cserekőből rakott katlan.

1. A mészégető katlanok térbeli szóródása a Vargyas- és a Hagymás-patak mentén

2. Mészégető katlanok a Rika- és a Nádas-patak mentén